

گزارش کاوش قلعه اژدهاک شهرستان هشتروء استان آذربایجان شرقی

جواد قندگر

مقدمه

متن مقاله همراه با توضیحات تصاویر و نقشه‌های مربوط تحقیقی و تخصصی با کاوش‌های علمی باستان‌شناسی قلعه اژدهاک (ضحاک) هشتروء ارائه می‌گردد و یادآور می‌شود جنبه‌های تاریخی موضوع توسط آقای جواد قندگر سرپرست هیئت کاوش و جنبه‌های معماری توسط آقای حسین اسماعیلی عتیق معاونت هیئت کاوش و جنبه‌های تزئینی معماری و سفال توسط آقای محمد رحمت‌پور عضو هیئت کاوش ارائه خواهد شد.

موقعیت جغرافیایی شهرستان هشتروء

این شهرستان در شمال غربی فلات ایران و در شمال غرب استان آذربایجان شرقی قرار دارد و با شهرستان‌های بستان آباد، تبریز، مراغه و میانه از شمال، غرب و شرق این شهرستان‌ها همسایه است. و استان‌های آذربایجان غربی و زنجان جنوب این شهرستان را احاطه کرده‌اند. شهرستان هشتروء همچنان‌که از اسمش پیداست از هشت رود تشکیل یافته است که این رودخانه عبارتند از قرانقو آیدوغموش، ذوالبین چای، شور چای، ینگجه چای و سراسکند چای که مهم‌ترین و

پرباب‌ترین رودخانه‌ها، رودخانه قرائقو است که پس از جاری شدن در قسمت جنوبی شهرستان هشترو، قلعه آژدهاک را از جهت غرب، شرق و جنوب‌شرقی دور می‌زند و با رودخانه شور چای در قسمت جنوبی قلعه به همدیگر وصل و تشکیل یک رودخانه بزرگ را داده و به رودخانه قزل‌اوزن در میانه متصل می‌گردد. نام قبلی شهرستان هشترو، سراسکند بوده که در بسیاری از کتب تاریخی از آن به نام سراسکند نام برده‌اند. (تصویر شماره ۱)

موقعیت جغرافیایی قلعه آژدهاک

محوطه باستانی قلعه آژدهاک به فاصله ۱۶ کیلو متری جنوب‌شرقی شهرستان هشترو در بالای کوه‌های سرمه‌لو واقع گردیده است. روستای عربلو در شمال و به فاصله حدوداً ۹ کیلومتری آن و ایستگاه خراسانک ۱۵ کیلومتر در شرق قلعه قرار دارد. رودخانه قرائقو و شورچای سه سوی قلعه را به صورت مانع بزرگی احاطه نموده است و شاید مهم‌ترین و اصلی‌ترین دلیل ایجاد قلعه در چنین منطقه‌ای وجود رودخانه‌های موجود است که آن را غیر قابل نفوذ نموده است و راه‌های دسترسی به قلعه در حال حاضر از چند طریق است. اگر شهرستان هشترو را به طرف جنوب شرقی طی طریق نمایید. در فاصله ۵ کیلومتری آن به جاده آسفالتی روستای خراسانک و ایستگاه راه‌آهن خراسانک می‌رسیم که راه دسترسی به قلعه هم به صورت پیاده در جهت حرکت آب رودخانه قرائقو می‌باشد و راه دوم با وسیله نقلیه می‌توان رودخانه قرائقو را دور زد و در حدود ۷ کیلومتری روستای خراسانک به قلعه رسید که راه بسیار صعب‌العبوری است که در حال حاضر تنها راه دسترسی هیئت کاوش از همین راه است که در اصطلاح محلی به راه سربازخانه یا گمرک معروف و مشهور است. (تصویر شماره ۲)

تاریخچه و پیشینه قلعه آژدهاک

فردوسی شاعر نامدار ایرانی که در سده چهارم هجری، تاریخ ایران زمین را با در دست داشتن متون ادوار پیشین به رشته نظم کشیده نیز سندی از این دوره در دست نداشته است و با شکوه می‌سراید:

از آنان به جز نام نشنیده‌ام نه در نامه خسروان دیده‌ام

حکومت پانصد ساله پارتیان در ایران با فراز و نشیب بسیاری برخوردار بوده که به دلیل کمبود اسناد و مدارک تا سده پیش ناشناخته باقی مانده بود ولی در دهه اخیر باستان‌شناسان ایرانی و خارجی در داخل و خارج ایران حرکت‌هایی جهت شناساندن و روشن نمودن دوره تاریخی مبهم پارت نموده‌اند که حفاری قلعه آردهاک یکی از حرکات مثبت در جهت دستیابی به اطلاعات تاریخی و علمی دقیق در مورد قوم پارت می‌باشد.

این قلعه در سال ۱۳۴۵ با شماره ۴۲۹ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است. در بیشتر کتب تاریخی از این قلعه به نام قلعه ضحاک نام برده‌اند و در زبان محلی به قلعه زوحنگ معروف و مشهور است ولی با شروع کاوش و بررسی باستان‌شناختی منطقه پی می‌بریم که تغییراتی در تلفظ نام قلعه به مرور زمان صورت گرفته و همچنین از زمان حمله اعراب به ایران که نشانه‌های حمله قوم عرب و ویرانی‌های آن در قلعه مشهود است به طور یقین حمله‌ای نیز به نام قلعه شده است. در تلفظ و صورت نوشتاری آن تغییراتی صورت گرفته است و همچنین مستند به اینکه وجود آثار دوره ماد در قلعه از نام پادشاه دوره ماد به نام آردهاک گرفته شده باشد که به دلیل مشکل بودن تلفظ به مرور زمان به زوحنگ و ضحاک تغییر یافته باشد.

در مورد موقعیت و نام کهن قلعه، مینورسکی ابتدا در سال ۱۹۴۳ و بار دیگر در سال ۱۹۶۴ نظر داده است. او معتقد است که قلعه ضحاک با محلی که بطلیوس با عنوان «فاناسپا» از آن نام برده مطابقت دارد و برای این نظریه اظهارات بطلیوس در مورد طول مسافت بین آتشکده‌های سرزمین ماد با آذربایجان امروزی قابل مقایسه است. بطلیوس می‌گوید که فاناسپا با دید از شرق به غرب حدوداً در دو سوم مسافت آگانزانا فرآسپا قرار دارد. از آنجا که آگاترا با زنجان امروزی تطبیق می‌کند، فراسپا در محدوده مراغه مورد جستجو است و راه ارتباطی به دلایل شرایط اجباری در نقشه‌برداری به احتمال زیاد از آگانزا (زنجان) یعنی رودخانه زنجان به سوی پایین در امتداد قزل‌اوزن جریان داشته و از کنار میانه و رود قرانگو به سوی مرز در رودخانه در جنوب سهند به سوی فلات مراغه ادامه یافته است، باید که از کنار قلعه ضحاک راه خود را ادامه داده باشد. این مسیر قلعه ضحاک در دو سوم طول این راه قرار می‌گیرد. طول فاصله داده شده توسط بطلیوس

در این میان با فاصله واقعی زیاد تطبیق ندارد زیرا که فاصله طولانی تر است. به این صورت قلعه ضحاک بین مراغه و زنجان تنها محل پارتیست که فاصله داده شده آن با نسبت های یک سوم و دو سوم تطبیق دارد. با این اوصاف می تواند با کمی واقعیت همان فاناسپای مورد نظر بطلیوس باشد. در پایان متذکر می شویم که در تمامی مکاتبات اداری و گزارشات و مقامات علمی با نام قلعه آژدهاک نام برده خواهد شد.

این قلعه را برای اولین بار در سال ۱۸۳۰ میلادی «کلنل مونت انث» انگلیسی کشف نمود و از آن به نام «آتشکده» یاد و معرفی نموده است. در سال ۱۸۴۰ میلادی در حدود ۱۰ سال پس از مونت انث، راولینسون انگلیسی از محل، بازدید و برخلاف نظر مونت انث یک قطعه مربوط به دوره ساسانی معرفی می نماید. در سال ۱۹۶۴ میلادی «کارل شیپ مان» از محل بازدید نموده و چهارطاقی یا همان پاوینون آجری را بررسی نموده و گزارش مستندی از آن را ارائه کرده است.

تنها باستان شناس ایرانی که قبل از انقلاب از قلعه بازدید نموده است مربوط به سال ۱۳۵۰ هجری شمسی مرحوم «محمدتقی مصطفوی» مدیر کل باستان شناسی وقت ایران است. آقای مصطفوی از ویرانه های بجا مانده قلعه دیدن نمود و آن را بقایای یک دژ مربوط به دوران وسطایی به حساب آورد و چهارطاقی و دیگر تأسیسات موجود را به دوره ساسانی نسبت می دهد و ایشان برای این بار بقایای محوطه مسکونی ماقبل تاریخ قلعه را شناسایی و آن را متعلق به دوره مادها می داند. اما غیر از باستان شناسانی که نام بردیم یقیناً کسانی بوده اند که از قلعه دیدن نمودند ولی متأسفانه هیچ نوشته و گزارشی مکتوب از خود در ارتباط با قلعه بجا نگذاشته اند و تنها گزارش مصوری که از قلعه آژدهاک داریم به سال ۱۹۷۱ میلادی آقای ولفرام گلایس باستان شناس معمار آلمانی است که در سفر مطالعاتی علمی خود که منطقه آذربایجان را بررسی باستان شناسی نموده، می باشد. وی نیز با تشویق کارل شیپ مان از محل بازدید می نماید و گزارش جامعی را از قلعه برای مجامع علمی ارائه نموده است. وی در گزارش خود آورده است: «رودخانه قرانقو مسیر پیچ در پیچ خود را در فلاتی مرتفع و کوهستانی به سمت شرق طی نموده و در نزدیکی میانه به رودخانه قزل اوزن وصل می شود. در اطراف این رودخانه کوه های سرمه لو

واقع شده است که در یکی از پرتگاه‌های کوه سرمه‌لو قلعه‌ای به نام ضحاک (آژدهاک) به چشم می‌خورد.

گلایس دیوارهای سنگی بدون ملاط را به قرن دوم و اول قبل از میلاد متعلق می‌داند. دیوارهای دفاعی قلعه به صورت دو پوشه بوده که مالکین، دو دیوار سنگی با ملاط گچ را با خشت‌هایی به ابعاد $۸ \times ۳۶ \times ۳۶$ پر نموده‌اند. قسمت‌های این قلعه با قلعه دختر فیروزآباد، مربوط به دوره ساسانی قابل مقایسه است.

از نظر تأسیسات و سیستم دفاعی و مصالح به کار رفته و نوع معماری که در قسمت ورودی قلعه با دیوارهای مرتفع با سنگ و گچ کار شده است با قلعه دختر میانه قابل مقایسه است. در محدوده قلعه که بقایای آثار یک دروازه قلعه را نشان داده باشد وجود ندارد و تنها راه ورودی دامنه غربی قلعه است. گلایس در گزارش خویش آورده است که به دلیل عدم وجود سفال‌های دوره اسلامی در محدوده حصار سنگی بدون ملاط، آثار مربوط را به دوره پارت، ساسانی نسبت می‌دهند. زیرا در قسمت مرتفع شمالی مقدار زیادی سفال‌های پارتی مشاهده می‌شود. سفال‌های پارتی سبک اردبیل در منطقه به وفور یافت می‌شود.

تک بنای آجری که تنها معماری به جای مانده در قلعه است پایون چهارطاقی قلعه است. این بنا با پلان تقریباً مربع‌شکل با ابعاد $۹/۵۰ \times ۹/۳۵$ متر که با آجرهایی به ابعاد $۳۲ \times ۳۲ \times ۶$ با ملاط گچ بنا گردیده است که دارای یک ورودی در طرف شرق و از جهت شمالی و غربی بنای چهارطاقی باز بوده ولی از جهت جنوب بسته می‌باشد.

معماری پایون قلعه با طاق‌نماهای تعبیه شده در آن بدون در نظر گرفتن قوس‌های انتهایی طاق‌نماها در قسمت بالای پایون یادآور نمای غربی کاخ پارتی در آشور است. بدین ترتیب می‌توان با اطمینان قلعه را یک دژ پارتی محسوب کرد. استفاده‌هایی که از این بنا می‌شده، مبتنی بر حدسیات است. بنا فاقد اهمیت مذهبی است. عده‌ای اعتقاد بر آتشکده بودن بنا را می‌داده‌اند که یقیناً کاربرد بنا آتشکده نبوده است.

کاوش قلعه آژدهاک

در محوطه باستانی قلعه آژدهاک به لحاظ وجود بقایای معماری از دوره پارتیان مورد درخواست اداره کل میراث فرهنگی آذربایجان شرقی مبنی بر کاوش علمی قلعه بوده که با موافقت پژوهشکده باستانشناسی سازمان میراث فرهنگی کشور و همچنین حضور جناب آقای گلشن معاون پژوهشی سازمان کار حفاری از سال ۱۳۷۹ به سرپرستی آقای جواد قندگر آغاز گردید. محل کاوش تپه‌ای است چسبیده به پلویون در قسمت شرق آن که قبل از شروع عملیات حفاری نقشه توپوگرافی محل توسط نقشه‌برداران هیئت تهیه گردیده و وسعت آن در حدود ۱۱۰ در ۶۰ متر می‌باشد. تمامی تپه با دقت تمام به صورت ترانسه‌های ۱۰×۱۰ متر جدول‌بندی و میخ‌کوبی گردیده و با توجه به وجود بنای چهارطاقی آجری، بنای فوق مبنا قرار گرفته و تمامی مختصات نقشه نسبت به پلویون می‌باشد.

یک ردیف ترانسه‌های ۱۰×۱۰ بعد از دیوار قسمت شرقی چهارطاقی ایجاد گردید. پس از خاکبرداری سطحی آثار سطوح خشتی در ترانسه‌های ردیف دوم نمایان گردید. ابعاد خشت‌های به‌دست آمده متغیر ما بین ۳۶×۳۶×۱۰ و ۳۲×۳۲×۸ است. چون کف تمامی ترانسه‌های احدائی با خشت پر بوده است برای مشخص نمودن وضعیت و موقعیت خشت‌های به‌دست آمده اقدام به ایجاد ترانسه‌های ردیف سوم در کنار ترانسه‌های ابعادی ردیف دوم نمودیم. (تصویر شماره ۳-۵)

پس از خاکبرداری لایه‌های مضطرب تپه از عمق ۳۰ سانتی‌متر به بعد انبوه آوارهای ریخته شده از جنس آجر و گچ به‌دست آمد. در اثر آواربرداری از داخل ترانسه‌ها یک معماری آجری با ملاط گچ با پلان تقریباً مربع‌شکل با ابعاد ۱۱×۱۱ متر به‌دست آمد که ارتفاع دیوارهای آن در بلندترین نقطه تپه به حدود ۳/۴۰ سانتی‌متر می‌رسد. ضخامت دیوارهای بنای به‌دست آمده نیز در حدود دو متر است. بنای به‌دست آمده که تالار نامیده می‌شود دارای چهار درب ورودی در چهار قسمت اصلی است و قرینه‌سازی در این بنا کاملاً مراعات شده است. در داخل تالار به چهار طاقچه بزرگ و چهار طاقچه کوچک برمی‌خوریم. در داخل طاقچه‌های بزرگ نیم‌ستون‌های گچی تعبیه شده است. همچنین در آوارهای به‌دست آمده نیم‌ستون‌های گچی بدنه ستون با شیارهای

ایجاد شده در روی آن، تکه گچ‌بری‌های با نقوش گل و بوته و نقش نیم‌تنه انسان و همچنین نقش سر شیر به صورت گچ‌بری استفاده شده، به دست آمد. کلیه گچ‌بری‌های به دست آمده در تالار به صورت پیش ساخته بوده است. همچنین در داخل تالار در دیوار ضلع شرقی، کانال آب برای هدایت آب داخل تالار تعبیه شده است. همچنین ناودانی در دیوار ضلع غربی تالار برای هدایت و انتقال آب نیز به کار برده شده است. در چهار جهت تالار راهروهایی تعبیه و ایجاد گردید که در جهت شرقی تالار کریدور به صورت سنگی با ملاط گچ، کریدور جهت شمالی با خشت و راهروی سمت غربی تالار دیوار آن با آجر کار شده است. کریدورهای شمالی و غربی بعد از احداث تالار ساخته شده، ولی راهروهای جنوبی و شرقی همزمان با تالار ساخته شده است. با توجه به وجود خشت‌های فراوان در قسمت غربی تالار که در فصل اول به دست آمده و با کار و ادامه حفاری در فصل دوم معلوم گردید که انبوه خشت‌ها، تراس‌بندی و سکوبندی اطراف تالار برای دستیابی به تالار را نشان می‌دهد و نیز در دیوار غربی تالار وجود نقاشی‌هایی که فقط رنگ آمیزی شده است با رنگ‌های قرمز، آبی و قهوه‌ای، نمایان گردید. قابل ذکر است که در مورد مسقف بودن تالار و روباز بودن آن بحث فراوانی شده است و تاکنون هیچ اثری از سقف تالار به دست نیامده و به احتمال زیاد تالار فاقد سقف بوده که کانال آب ایجاد شده در داخل آن به همین خاطر بوده است. هیئت کاوش به دلیل اتمام مدت حفاری، کار در ترانشه‌های اطراف تالار را به فصل بعد حفاری موکول نمود و جهت حفاظت از تغییرات احتمالی که بارش برف و باران و غیره می‌تواند در تخریب بنا نماید اقدام به مسقف نمودن تمامی معماری به دست آمده با شیروانی نمود و قسمتی از دیوارهای خشتی را با کاه‌گل حفاظت نمود. در فصل دوم کاوش قلعه آردهاک جهت مشخص شدن کاربری تالار و همچنین ارتباط زمانی که تالار با پویون داشته کار در اطراف تالار با ایجاد ترانشه‌های جدید ادامه یافت و نیز به دلیل اینکه محوطه نقشه‌برداری شده حدوداً حالت دایره‌ای شکل دارد و معماری با پلان دایره‌ای پارتی می‌تواند در این تپه صادق باشد، هیئت کاوش اقدام به ایجاد ۶ ترانشه ۱۰×۱۰ در فاصله ۳۰ متری جنوب شرقی تالار نمود و کار خاکبرداری را در ترانشه ایجاد شده ادامه داد و در نهایت یک معماری آجری شامل ۳ اتاق تا حدودی کوچک و تودرتو، که همانند معماری با همان مصالح و شیوه آجری چینی تالار است،

به‌دست آمد. این معماری که احتمالاً کاربری مسکونی داشته دارای ۳ ورودی در جهات مختلف است. کف اتاق بزرگ‌تر با آجر فرش شده و اتاق‌های کوچک گچ‌اندود شده است. قسمتی از دیوار آجری بنا توسط کاوشگران غیر مجاز از بین رفته است. در اطراف معماری آجری پارتی به معماری دوره اسلامی که با مصالح سنگ لاشه و گل کار شده، برخورد نمودیم.

در مورد انواع معماری و دوره‌های استقرار در قلعه و محل حفاری شده بایستی عنوان نمود که معماری تالار و بنای مسکونی به‌دست آمده با پلان موجود و نحوه آجرچینی قابل مقایسه با پلان‌های معماری به‌دست آمده از سایر سایت‌های پارتی از جمله شهر خورشید (حضرا) در معابد به‌دست آمده از این سایت پارتی است. آجرچینی به‌صورت ایستاده و یک ردیف نمای آجری به‌کار رفته است و ابعاد آجرها $۳۲ \times ۳۲ \times ۶۰$ می‌باشد و مغز اکثر آجرهای به‌دست آمده پخت کامل ندارد. مصالح به‌کار رفته در ساخت قلعه از اطراف قلعه که معادن گچ و ... دارد به‌دست آمده است.

در ترانشه‌های کار شده به‌طور کلی تا به امروز ۳ نوع معماری به‌دست آمده است:

- معماری تالار با آجر و گچ که مربوط به دوره پارتی است.
 - معماری خشتی با اندود گچی که همزمان با معماری آجری است و مربوط به دوره پارتی است.
 - معماری با سنگ قلوه و گل که بسیار سست و ساده و مربوط به دوره اسلامی است و اکثراً در روی معماری پارتی کار شده و در ساخت بنا از مصالح دوره پارتی استفاده شده است.
- ادامه کاوش در قلعه به فصل‌های بعدی موکول گردیده و نتیجه‌گیری کامل از سایت و مباحث بیشتر به آینده و ادامه کاوش و نتایج حاصله بستگی دارد. (تصاویر مربوطه)

سفال و گچ‌بری‌های مکشوفه در جریان کاوش

در مورد سفال و نقوش گچ‌بری‌های به‌دست آمده از قلعه آژدهاک لازم است ابتدا پراکندگی سفال دوره پارتی در نقاط مختلف ایران را هر چند به‌صورت خلاصه بیان کنیم. سفال‌های پارتی طبق تقسیم‌بندی که ارنی هرینگ با توجه به ویژگی‌ها و مشخصات هر منطقه تقسیم نموده است عبارتند از:

۱. منطقه غرب ایران؛
۲. منطقه شمال ایران؛
۳. منطقه شمال غرب ایران؛
۴. منطقه جنوب ایران؛
۵. منطقه جنوب ایران؛
۶. منطقه شرق ایران؛
۷. منطقه شمال شرق ایران؛

۸. منطقه جنوب شرقی ایران و ناحیه خلیج فارس؛

براساس داده‌های تاریخی و یافته‌های باستان‌شناسی محدوده زمانی که برای اشکانیان در ایران تعیین شده از ۲۵۰ ق.م تا حدود ۲۲۵ م است. سلسله اشکانی در حدود ۲۵۰ ق.م در شمال شرقی ایران بنیان یافت تا اینکه در حدود ۲۲۵ میلادی به دست اردشیر اول بنیان‌گذار سلسله ساسانی سقوط کرد. این واقعه در نقش برجسته بزرگ فیروزآباد جاودان شده است.

پراکندگی سفال دوره پارتی در آذربایجان شرقی در تپه‌ها، قلاع باستانی مربوط به این دوره با مشخصه خاص خود دیده می‌شود که جهت مشخص نمودن نوع سفال پارتی آذربایجان بایستی مطالعات دامنه‌داری در رابطه با سفال دیگر نقاط پارتی انجام گیرد. به دلیل اینکه مدارک و اطلاعات کافی در مورد سفال دوره پارتی در آذربایجان شرقی در دست نیست تشخیص سفال پارتی با مشخصه خاص منطقه با مشکل روبه‌روست. مناطق مهمی در آذربایجان که سفال پارتی آن قابل تشخیص است عبارتند از: اردبیل، منطقه مشگین‌شهر، یانیق تپه خسرو شهر واقع در شرق دریاچه ارومیه، منطقه گرمی و قلعه آژدهاک هشتروند. مشخصه سفال پارتی آذربایجان شرقی در دوره اولیه ساخت، یک سفال منقوش است که می‌توان آن را با نام سفال اردبیل توصیف نمود. همچنین می‌توان از نوع سفالی در آذربایجان نام برد که سفال ویژه تدفین به صورت خمره‌ای بزرگ است. همچنین سفال منقوش سبک اردبیل نیز در آذربایجان یافت می‌شود که با نقوش حیوانی و گیاهی مزین شده‌اند. با توجه به اینکه قلعه آژدهاک نیز در حوزه نفوذ قوم پارتی که در آذربایجان شرقی قرار دارد طبق بررسی سطحی قلعه و کاوش از دوره هزاره دوم ق.م تا دوره

تیموری تکه سفال‌هایی مربوط به دوره‌های فوق به‌دست آمد که می‌توان گفت شاید ۸۰٪ سفال‌های سطحی و به‌دست آمده از کاوش مربوط به دوره پارتی است که قابل مقایسه با سفال‌های مناطق پارتی آذربایجان است. نمونه سفال‌های به‌دست آمده از قلعه آژدهاک از نوع سفال‌های نخودی رنگ، سفال‌های قرمز و همچنین سفال‌های منقوش سبک اردبیل در ترانسه‌های حفاری شده و نیز خمره‌هایی که احتمالاً کاربرد انبار آذوقه را داشته به‌دست آمده که این سفال‌ها از نوع ضخیم و دارای نقش کنده شده روی سفال و همچنین دارای نقش افزوده در بدنه سفال هستند.

اطلاعات کامل و جامع در مورد سفال‌های به‌دست آمده از قلعه آژدهاک در مقاله‌ای مجزا در دست تهیه است که در آینده‌ای نزدیک توسط نگارنده این مقاله ارائه خواهد گردید. علاوه بر تکه سفال‌هایی که در ضمن کاوش به‌دست می‌آمد تعداد بی‌شماری گچ‌بری همان‌طور که در گزارش کاوش آمده در حین کار در ترانسه‌ها به‌دست آمد. بیشترین گچ‌بری‌ها از داخل تالار به‌دست آمده که در نقوش گیاهی (گل و بوته) نیم‌تنه انسان و نقش حیوان در گچ‌بری‌ها دیده می‌شود. رنگ‌های به‌دست آمده عبارتند از آبی، قرمز اخراپی، زرد و سبز. با اندک تأملی در گچ‌بری‌های به‌دست آمده، نفوذ هنر یونانی را می‌توان به وضوح مشاهده نمود که طرح تعدادی از این گچ‌بری‌ها و همچنین عکس‌های مربوطه با توضیح مختصری آورده می‌شود. آثار منقول به‌دست آمده از داخل تالار و راهروهای اطراف شامل تعدادی گچ‌بری و تعدادی تکه سفال می‌باشد که ذیلاً به شرح و طرح و عکس‌های آنها اشاره می‌شود.

الف: شرح سفال

طرح شماره ۱: بخشی از بدنه ظرف سفالی با خمیر و پوشش نخودی رنگ با نقوش تزئینی به‌شکل خطوط موازی و مارپیچ در قسمت بیرونی ظرف به رنگ سیاه و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخسار.

طرح شماره ۲: قسمتی از لبه کاسه سفالی با خمیر و پوشش نخودی رنگ و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز و با نقوش کنده شده در قسمت بیرونی ظرف به شکل خطوط موازی و مارپیچی.

طرح شماره ۳: قسمتی از لبه کاسه سفالی با خمیر و پوشش نخودی رنگ متمایل به قرمز با نقش تزئینی قرمز رنگ در قسمت بالای لبه ظرف و نقش تزئینی به شکل خط مستقیم با رنگ سیاه از قسمت بیرونی ظرف و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

طرح شماره ۴: بخشی از بدنه ظرف سفالی با خمیر و پوشش نخودی رنگ با نقوش تزئینی در قسمت بیرونی ظرف به شکل نقطه‌های سیاه و خطوط قرمز رنگ احتمالاً به شکل درخت با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

طرح شماره ۵: قسمتی از بدنه ظرف سفالی با خمیر نخودی رنگ و لعاب سفید رنگ صدفی در قسمت داخل و بیرون ظرف با ماده چسباننده دانه‌های ریز سفید رنگ شن و چرخساز.

طرح شماره ۶: قسمتی از لبه پیاله سفالی با خمیره نخودی رنگ و لعاب آبی رنگ در قسمت داخل و بیرون ظرف با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

طرح شماره ۷: بخشی از لبه ظرف سفالی با خمیدگی و پوشش نخودی رنگ با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و با نقوش تزئینی به شکل مارپیچی در بیرون ظرف و چرخساز.

طرح شماره ۹: بخشی از لبه ظرف سفالی با نقوش تزئینی در قسمت بالای لبه با رنگ سیاه و نقوش سیاه رنگ به شکل خطوط موازی و مارپیچ در بخش بیرونی ظرف با ماده چسباننده شن و چرخساز با خمیره پوشش نخودی رنگ.

طرح شماره ۱۰: بخشی از لبه ظرف سفالی با خمیره قرمز رنگ و نقوش کنده شده به شکل خطوط موازی و مارپیچی در قسمت بیرونی ظرف و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز با پخت ناقص.

طرح شماره ۱۱: بخشی از لبه ظرف سفالی با خمیره و پوشش نخودی رنگ با ماده چسباننده شن و نقوش تزئینی مارپیچی در بیرون ظرف و چرخساز.

طرح شماره ۱۲: بخشی از لبه ظرف سفالی با خمیر و لعاب نخودی رنگ با نقش کنده شده در قسمت بیرونی بالای ظرف و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

طرح شماره ۱۳: بخشی از لبه ظرف سفالی با خمیره نخودی رنگ و لعاب قرمز رنگ با ماده چسباننده دانه‌های شن و چرخساز.

طرح شماره ۱۶: پیه‌سوز سفالی با خمیره خاکستری رنگ با ماده چسباننده شن و ماسه و کاه و فاقد هر نوع تزئین.

طرح شماره ۱۷: قسمتی از کف ظرف سفالی با خمیر قرمز رنگ و پوشش نخودی رنگ و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

طرح شماره ۱۸: قسمتی از کف ظرف سفالی با خمیر و پوشش نخودی رنگ با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

طرح شماره ۱۹: قسمتی از کف بدنه ظرف سفالی با خمیر نخودی رنگ و لعاب فیروزه‌ای در داخل ظرف و در بخش‌هایی از بیرون ظرف با ماده چسباننده ماسه و چرخساز.

طرح شماره ۲۱: قسمتی از کف ظرف سفالی با خمیره خاکستری در پوشش نخودی رنگ با ماده چسباننده شن و ماسه و چرخساز و خشن.

طرح شماره ۲۲: قسمتی از بدنه ظرف سفالی با خمیر و پوشش نخودی و با نقوش کنده شده به شکل خطوط موازی و خطوط مارپیچی در بیرون ظرف و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

طرح شماره ۲۳: قسمتی از بدنه ظرف سفالی با خمیر قرمز و پوشش نخودی رنگ و با نقوش تزئینی به شکل خطوط سیاه و موازی در قسمت بیرون ظرف و با ماده چسباننده دانه‌های ریز شن و چرخساز.

ب- طرح و عکس‌های گچ‌بری‌های مکشوفه از داخل تالار و راهروهای اطراف آن

طرح شماره ۱: گچ‌بری با نقش انسان از جنس زن به فرم یونانی و قالبی که کاربرد تزئینی داشته است.

طرح شماره ۲: گچ‌بری تزئینی قالبی زیر سقفی با نقوش تزئینی به شکل برجسته و تکراری.
طرح شماره ۳: گچ‌بری صورت مردی با قیافه یونانی که احتمالاً کاربری به شکل گل میخی داشته است.

طرح شماره ۴: گچ‌بری تزئینی به شکل گل که نمایانگر بخشی از گل روزت بوده و به صورت قالبی است.

طرح شماره ۵: سرستون گچی به شکل ایوانی که احتمالاً در بالای ستون‌های تزئینی داخل طاقچه کاربرد داشته.

طرح شماره ۶: گچ‌بری تزئینی به شکل گل روزت شش پر و هشت پر به شکل قالبی.
طرح شماره ۷: گچ‌بری به شکل صورت انسان در داخل کادر مربع شکل با فرم هلنی به شکل قالبی.

طرح شماره ۸: گچ‌بری با نقش برجسته دو حیوان که حیوان که پرنده احتمالاً عقاب در حال شکار یک گاو و در حال پرواز است.

طرح شماره ۹: گچ‌بری روزت هشت پر در داخل کادر مستطیل شکل با طرح قالبی.

طرح شماره ۱۰: گچ‌بری به شکل دایره‌های متحدالمرکز به صورت برجسته و فرو رفته.

طرح شماره ۱۱: گچ‌بری به شکل طاق‌نما.

نتیجه‌گیری از کاوش قلعه آردهاک

در نتیجه هر کاوش و بررسی به سؤالاتی که در ذهن هر خواننده یا پژوهشگر است می‌توان پاسخ داد. در زمینه پارت و مسائل مربوطه به پارتیان که در سرزمین پهناور ایران با حضور پانصد ساله خود سندی که بتوان این قوم را شناسایی نمود وجود ندارد. تنها تعداد معدودی سایت وجود دارد

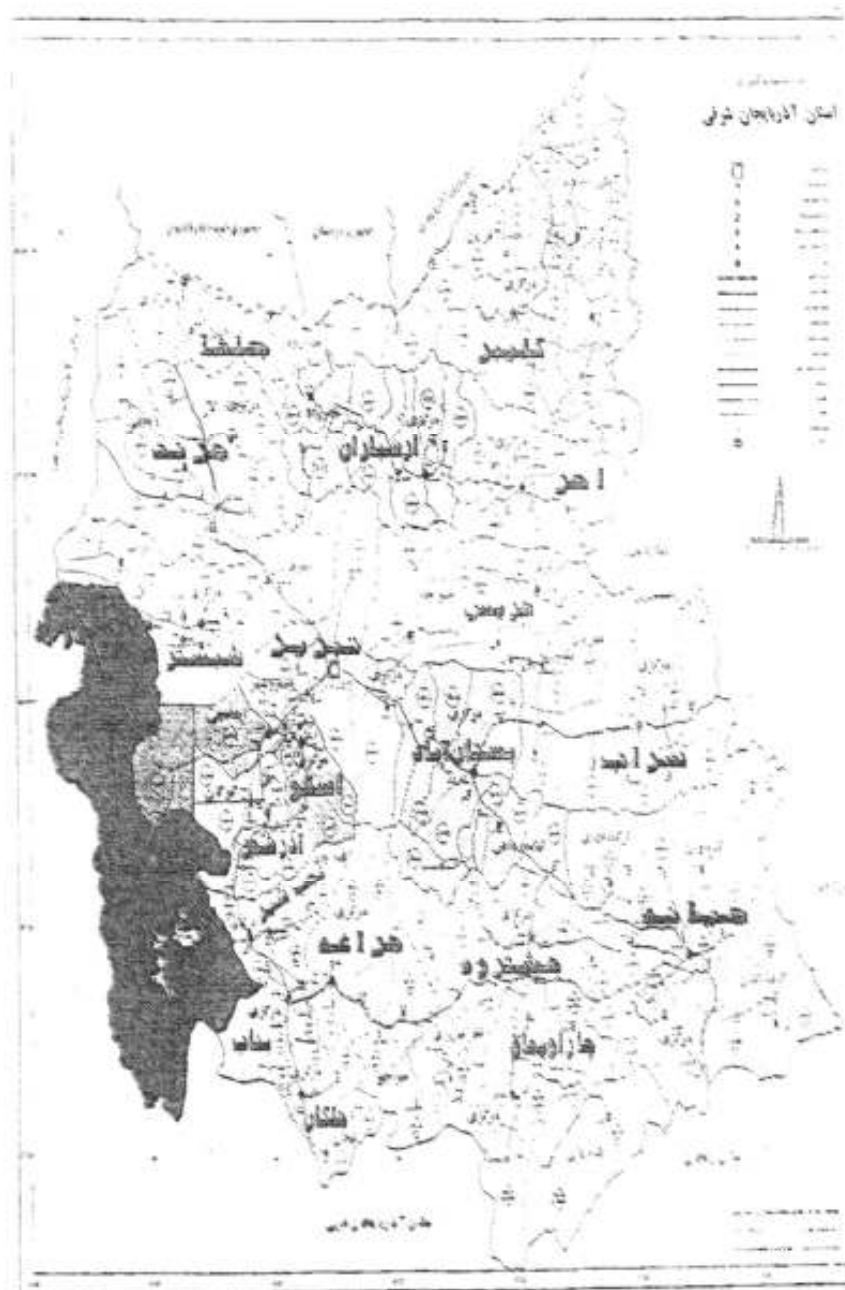
که در زمینه پارتی کار شده و در ایران تا حدودی توانسته در زمینه پارتی تاریخ تاریک آن را روشن نماید.

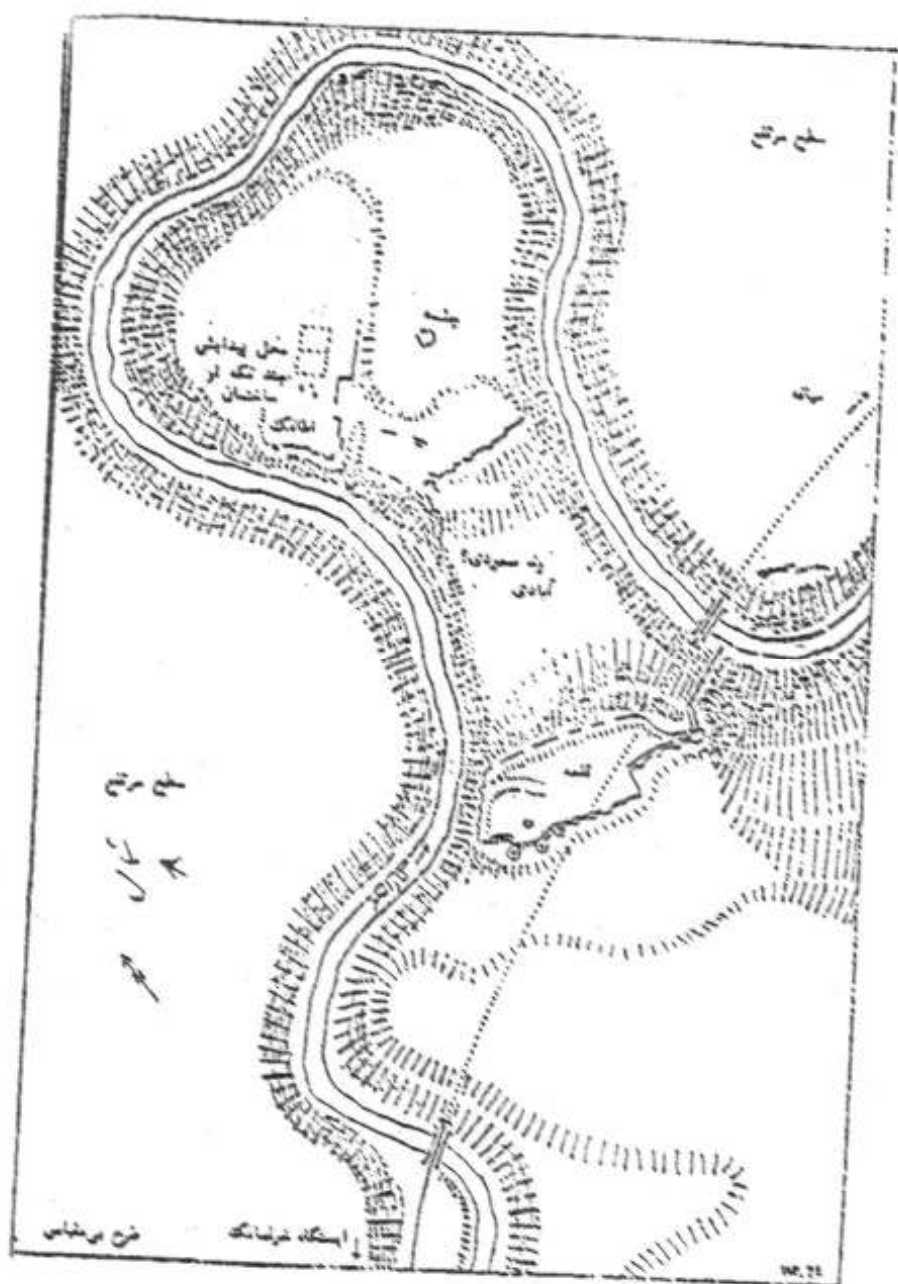
به یقین می‌توان عنوان کرد که کاوش در قلعه آژدهاک بسیاری از مسائل مربوط به پارتیان را حل خواهد کرد و یقیناً یکی از مهم‌ترین سایت‌های باستان‌شناسی در مورد پارتیان است. طی دو فصل کاوش که در قلعه صورت گرفته مسائل مختلفی از جمله معماری اجرای با نحوه خاص آجرچینی، استفاده از خشت در اطراف معماری اجرای به صورت سکوبندی و دستیابی آسان به تالار به دست آمده و همچنین استفاده از گچ‌بری و نقاشی در بنا و غیره در معماری پارتی شناسایی شده است.

تزیینات به کار رفته در گچ‌بری‌ها و نقوش آن حکایت از تأثیر هنر یونانی در هنر اشکانی است. استفاده از سبک خاص سفال به نام سفال اردبیل در منطقه هشتروود مابین شهرستان مراغه و زنجان که نشانگر حوزه نفوذ این نوع سبک در این منطقه آذربایجان است. با مطالعات بیشتر در نوع پلان، مصالح به کار رفته در معماری، قابل مقایسه با دیگر سایت‌های اشکانی در خارج از ایران و داخل کشور است. نتایج مهمی که در قلعه آژدهاک در مورد معماری به دست آمد در کاوش فصل اول و دوم با ادامه کار در فصل سوم که در حال حاضر انجام می‌گیرد به دست آمده است که بعداً طی یک گزارشی مکتوب توسط سرپرست هیئت کاوش در دست تهیه می‌باشد و این بسیاری از تاریخ‌های مربوط به دوره پارت را روشن خواهد نمود. نگارنده امیدوار است که در آینده هم بتواند در این قلعه در کنار سایر عزیزان باستان‌شناس در روشن شدن مسائل مربوط به اشکانی سهیم باشد.

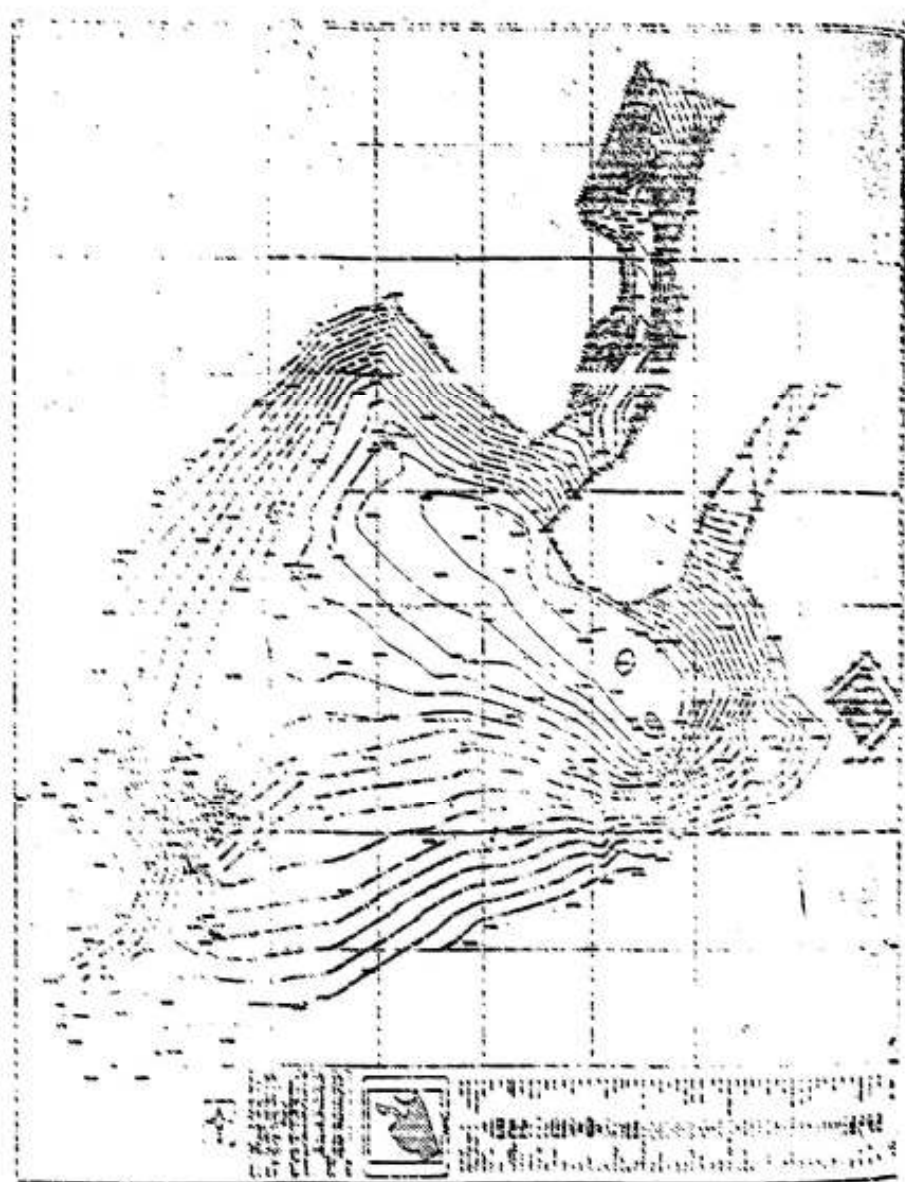
منابع

- مجله میراث فرهنگی، شماره هشتم و نهم، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- هرینگ، ارنی، سفال ایران در دوران اشکانی، مترجم: حمیده چوبک.

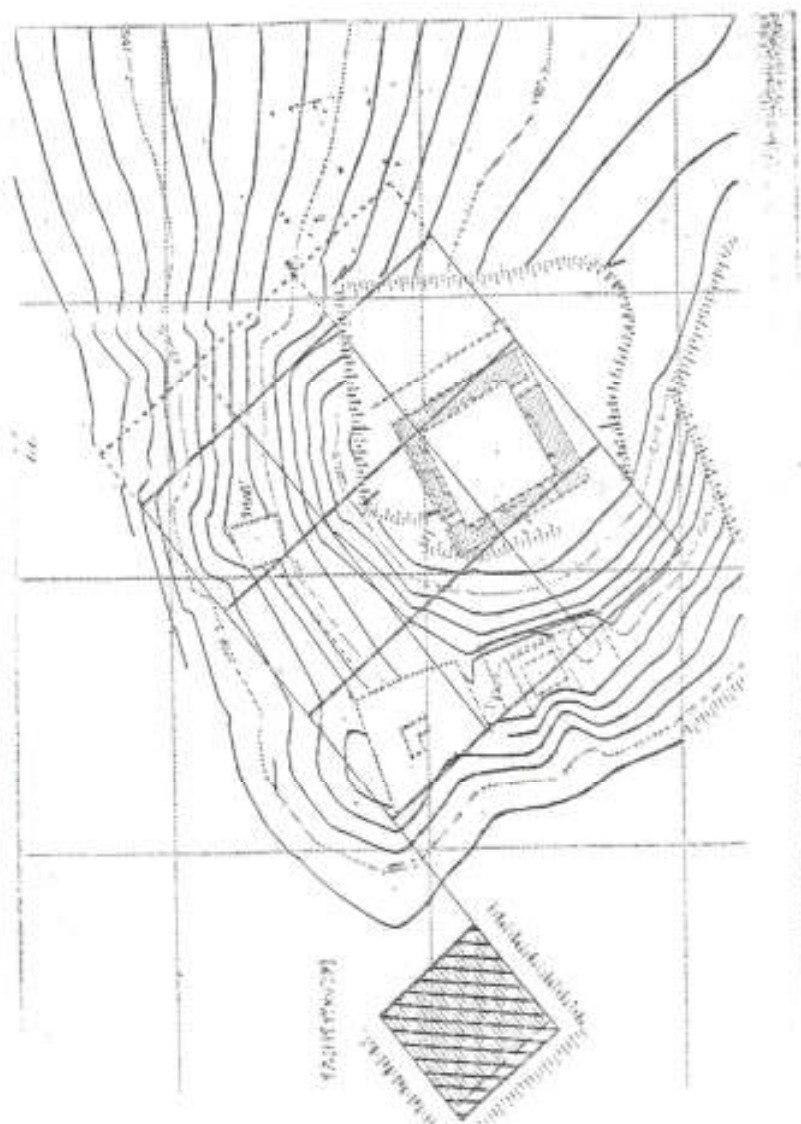

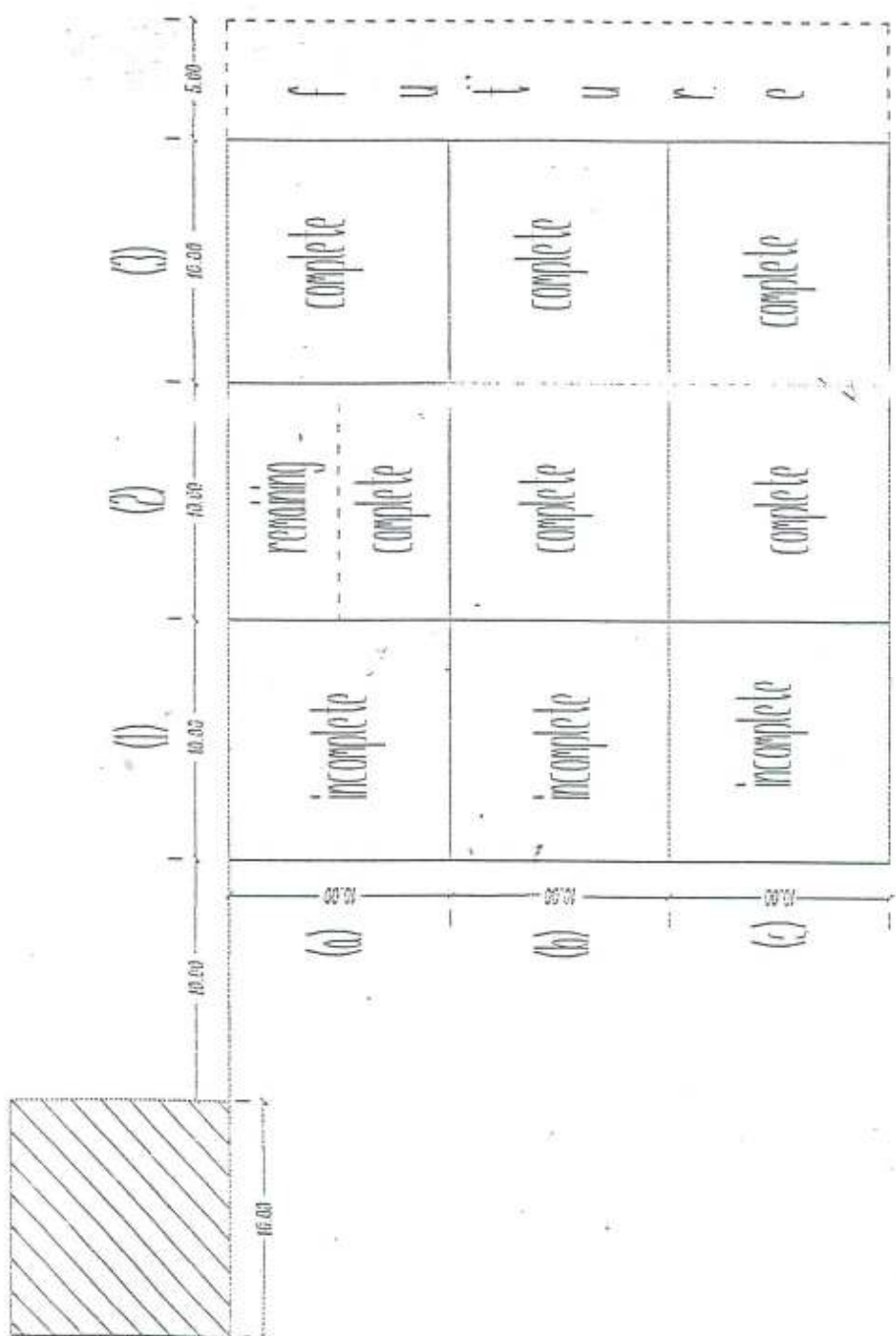
نقشه شماره ۲: موقعیت قلعه ضحاک

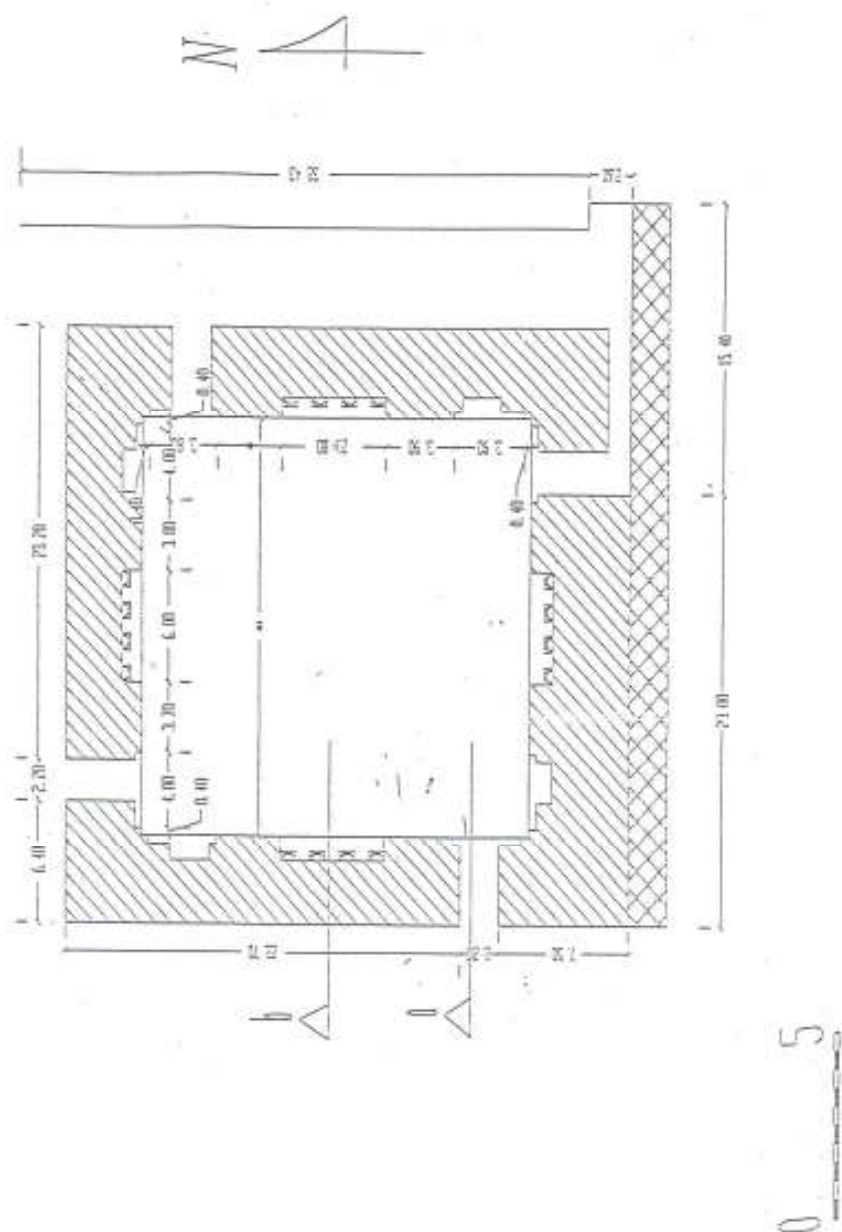
نقشه شماره ۳: توپوگرافی منطقه قلعه ضحاک قبل از حفاری

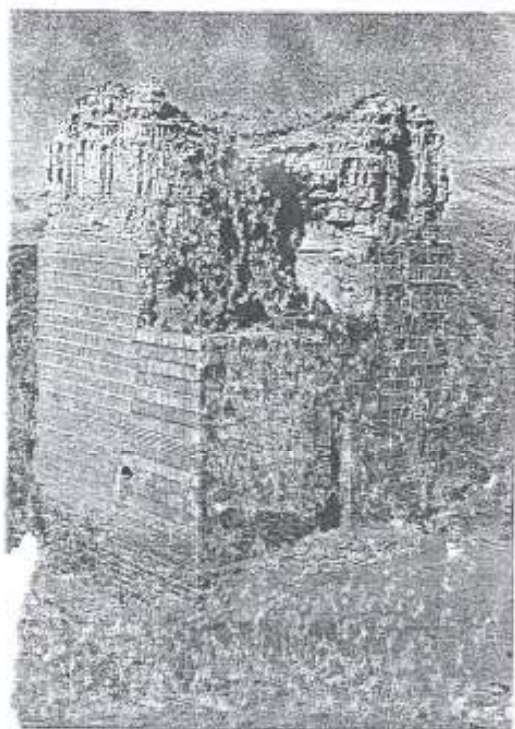
نقشه شماره ۴: موقعیت ترانشه‌ها بر روی تپه

نقشه شماره ۵: جدول بندی ترانشه‌ها

پلان تالار به دست آمده

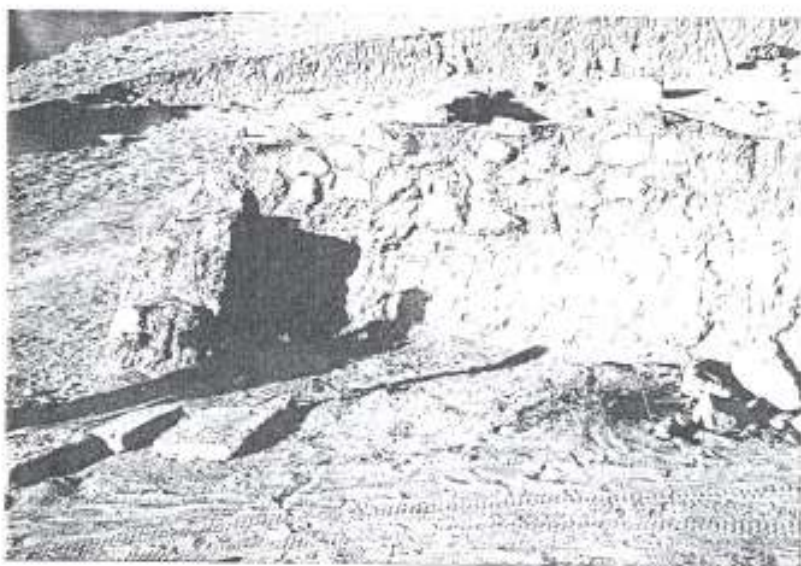
تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

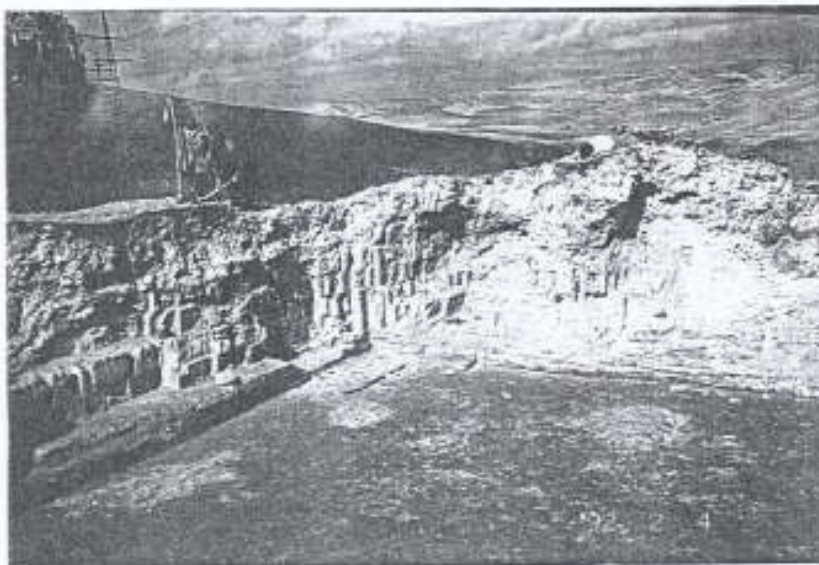
تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

تصاویر کاوش و معماری

تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

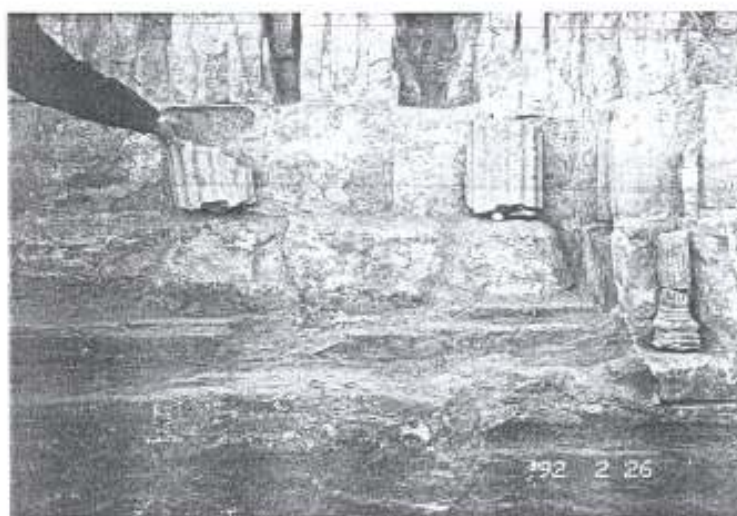
تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

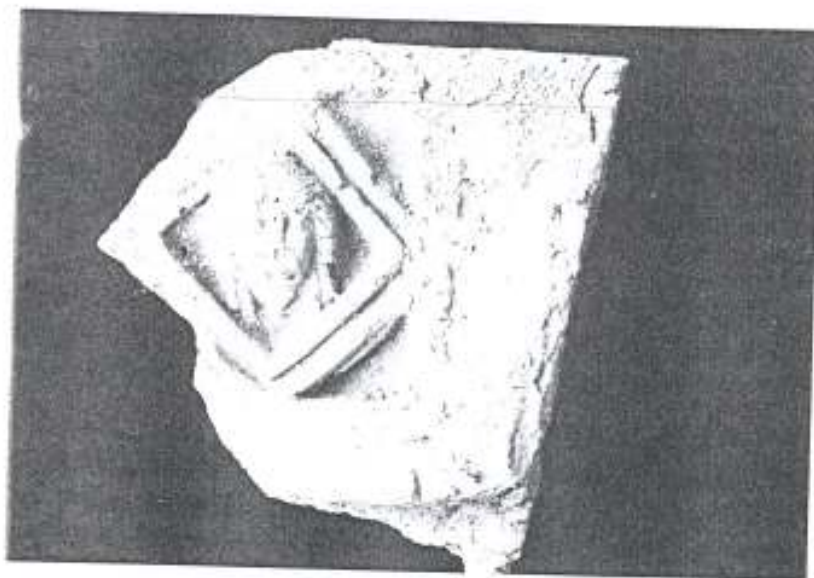
تصاویر کاوش و معماری مکشوفه

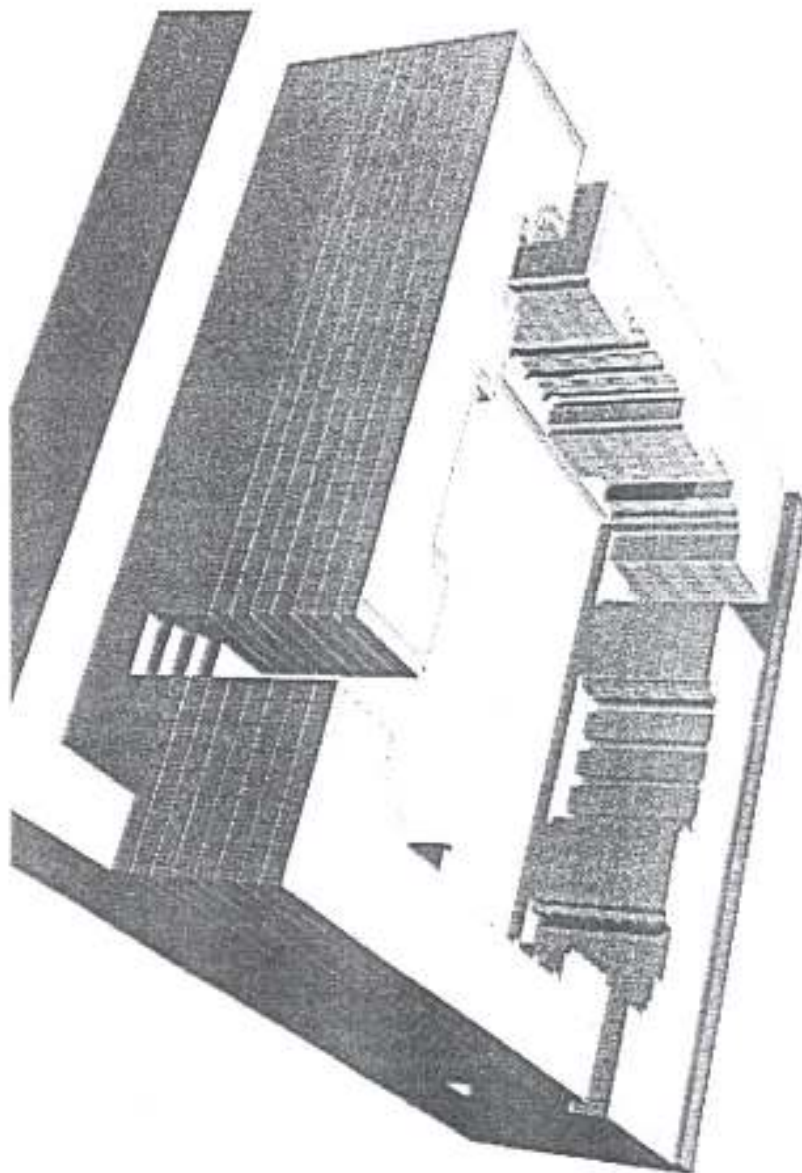
تصاویر گچ‌بری‌های به‌دست آمده در جریان کاوش

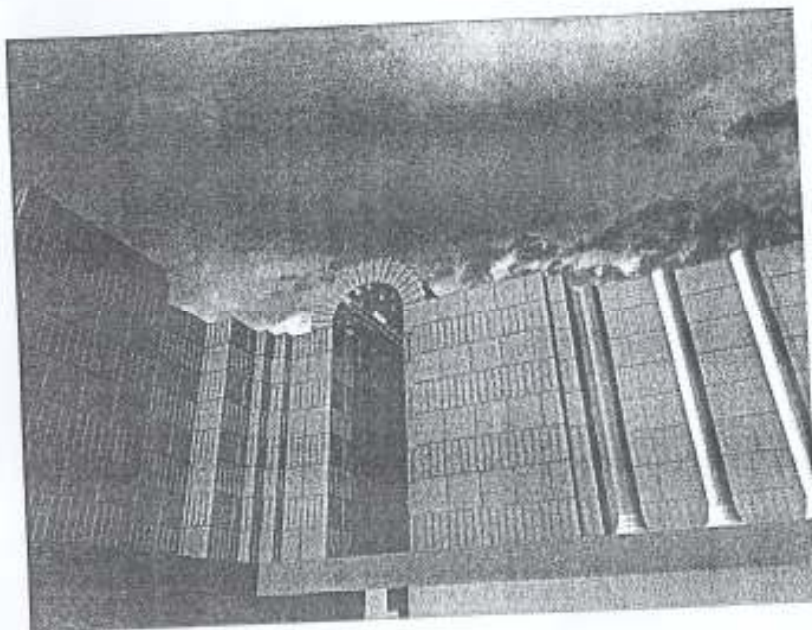
تصاویر گچ‌بری‌های به‌دست آمده در جریان کاوش

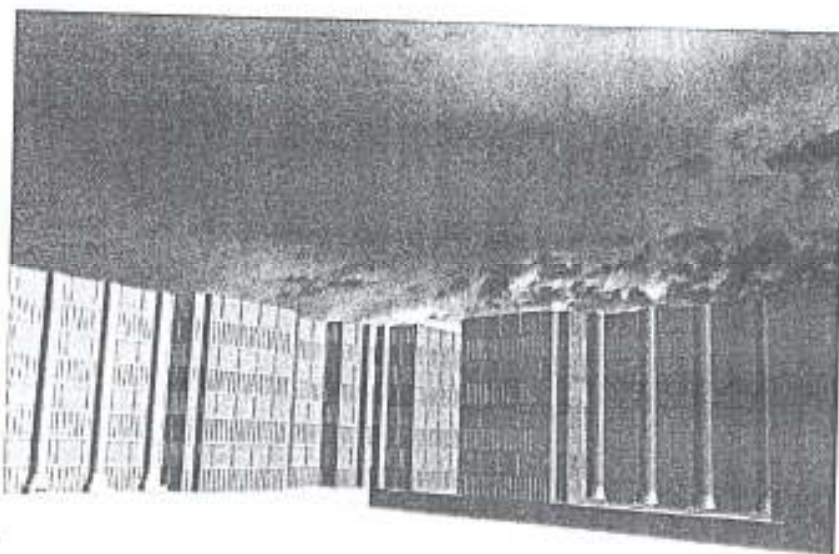
تصاویر گچ‌بری‌های به‌دست آمده در جریان کاوش

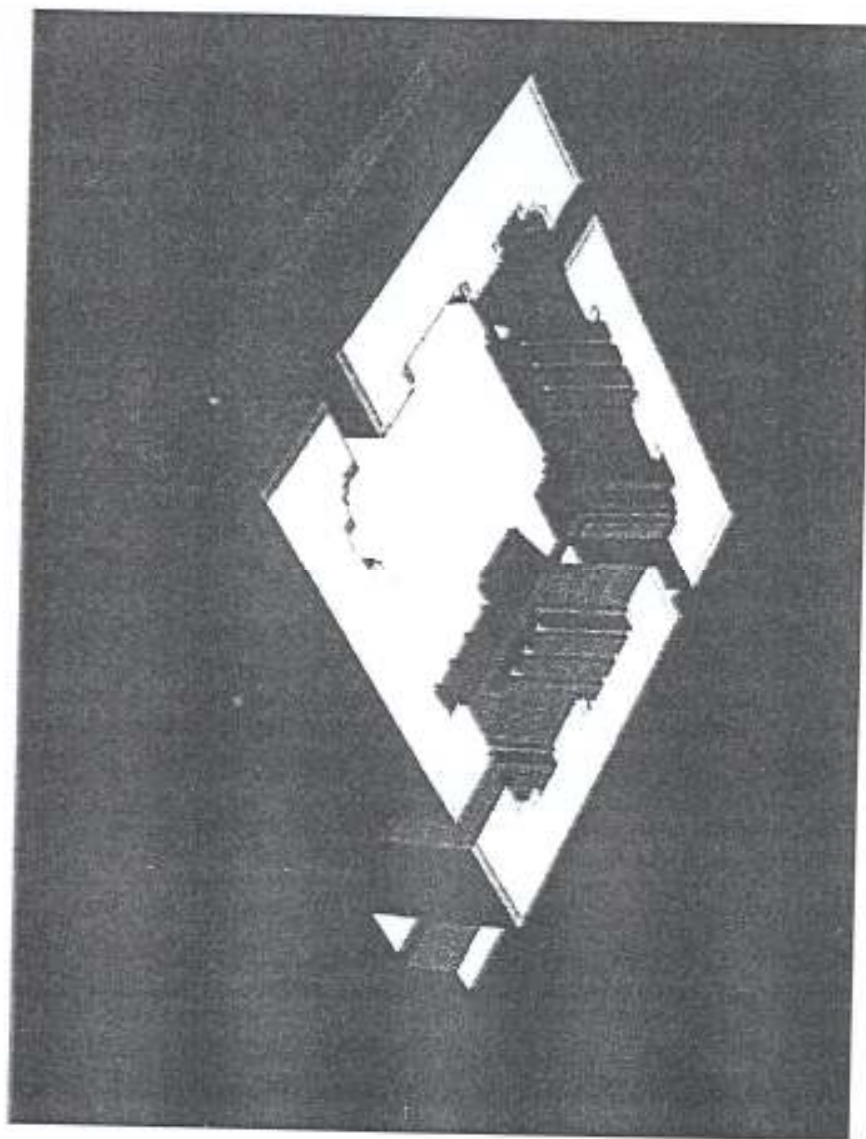
ازومتریك تالار مكشوفه

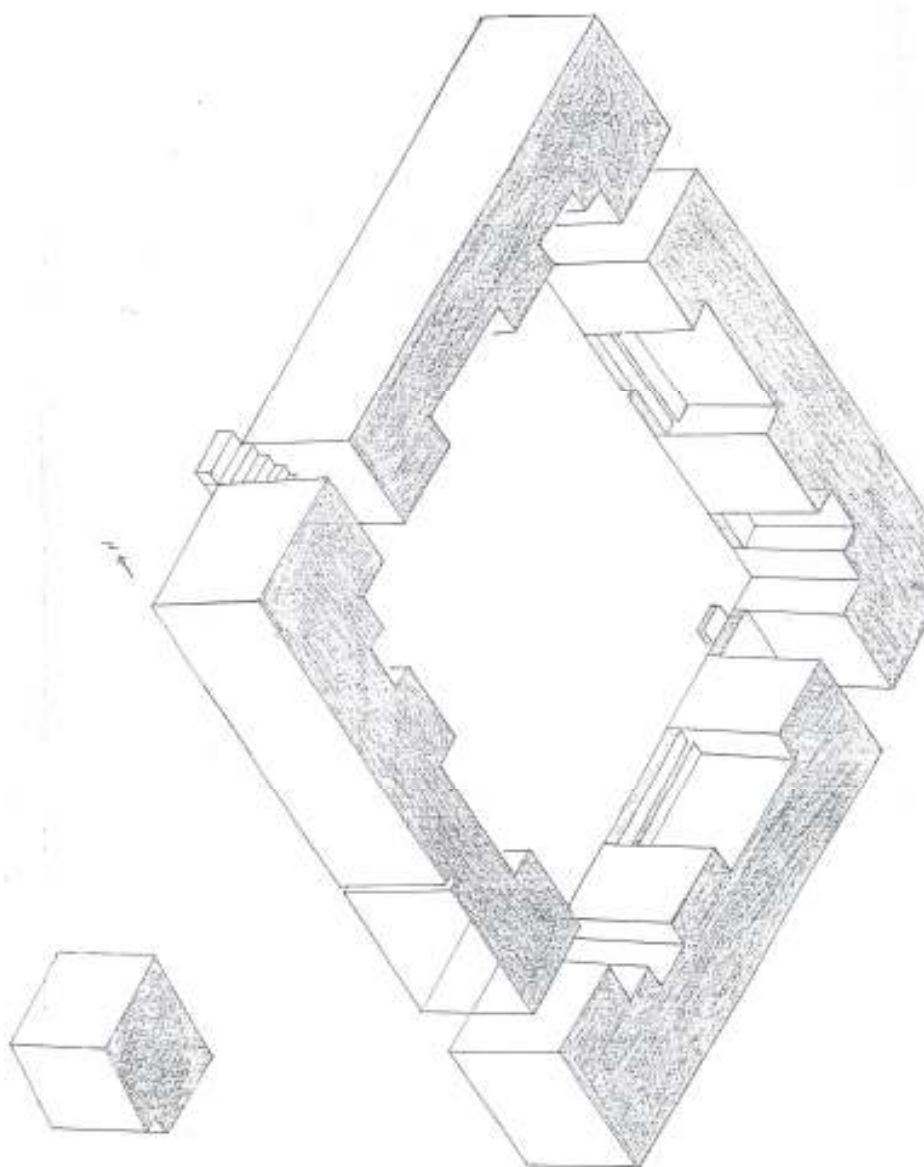
ازومتریك تالار مكشوفه

ازومتریك تالار مكشوفه

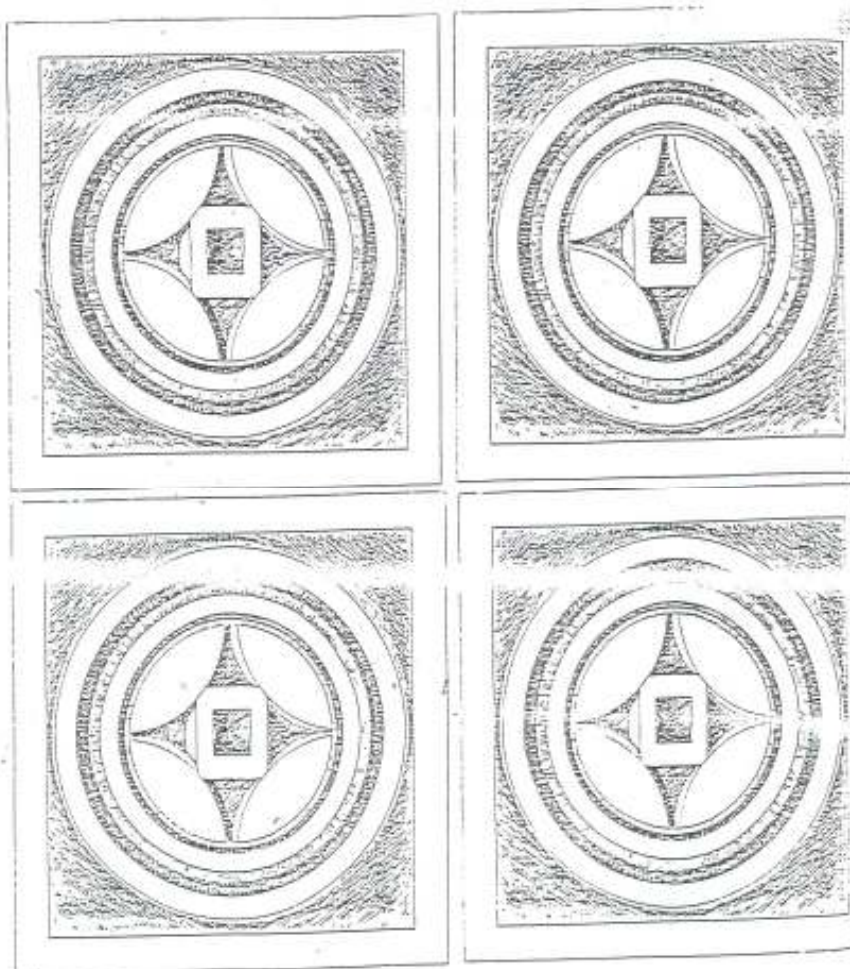

ازومتريک تالار مکشوفه

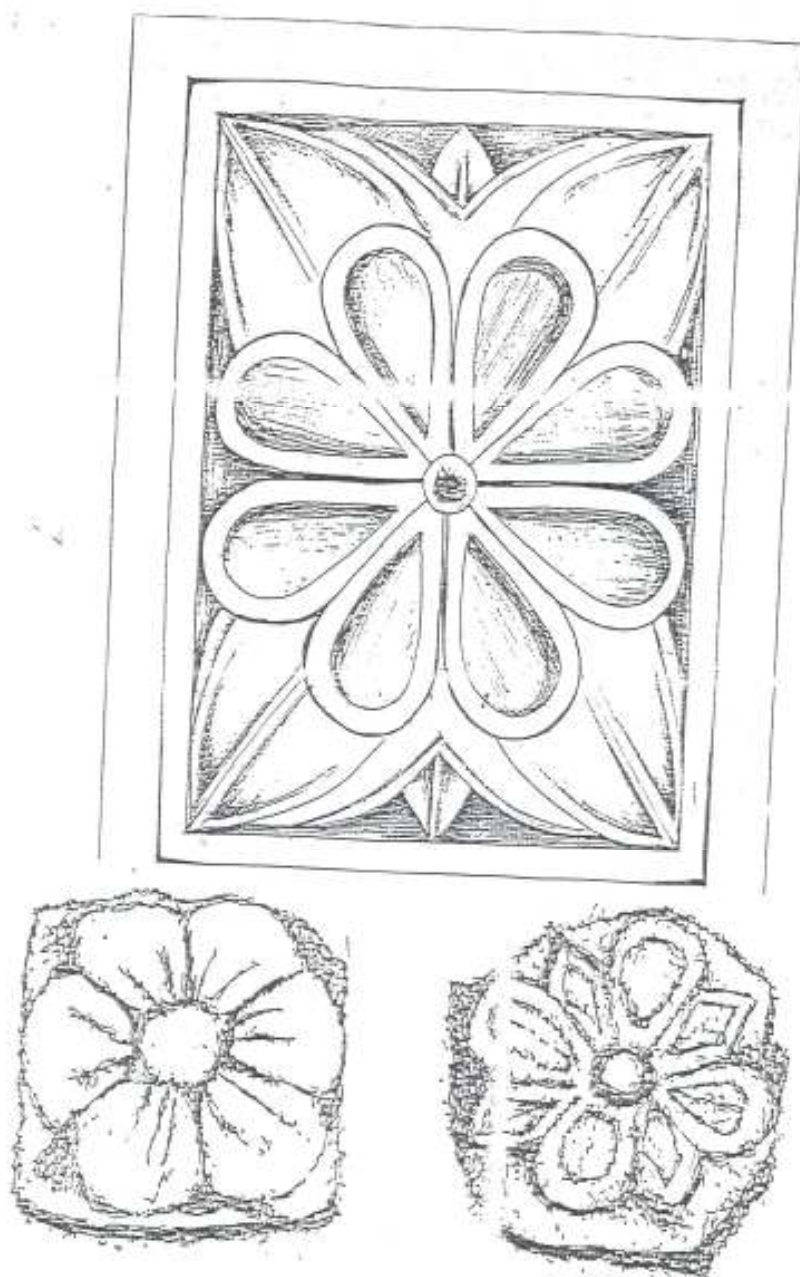

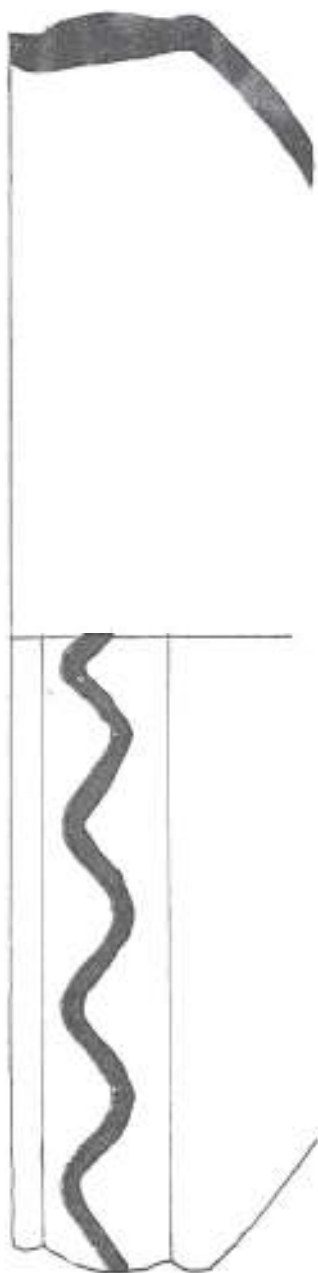
نمونه طرح‌های گچ‌بری به‌دست آمده از کاوش

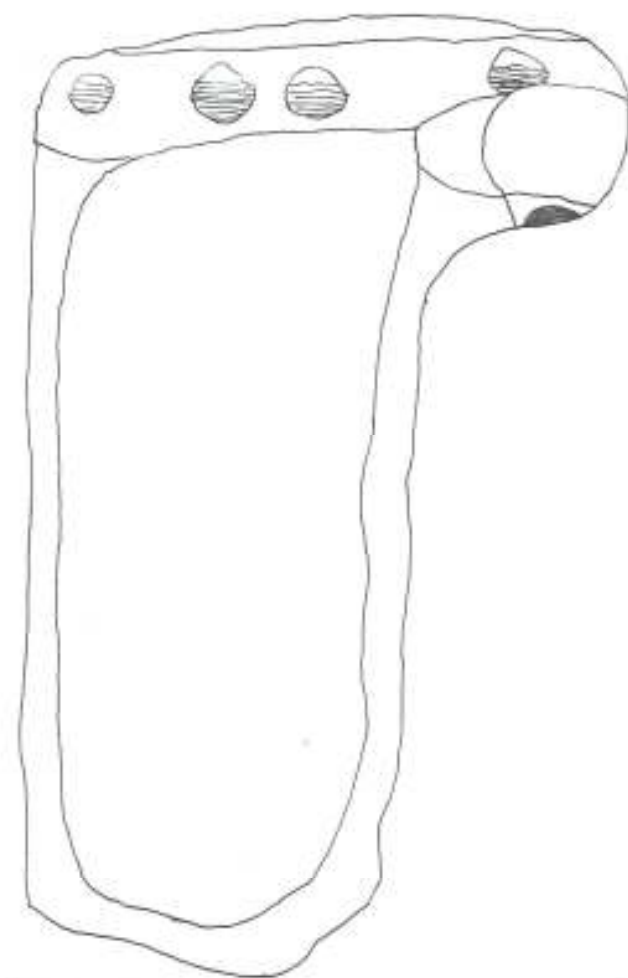
نمونه طرح‌های گچ‌بری به‌دست آمده از کاوش

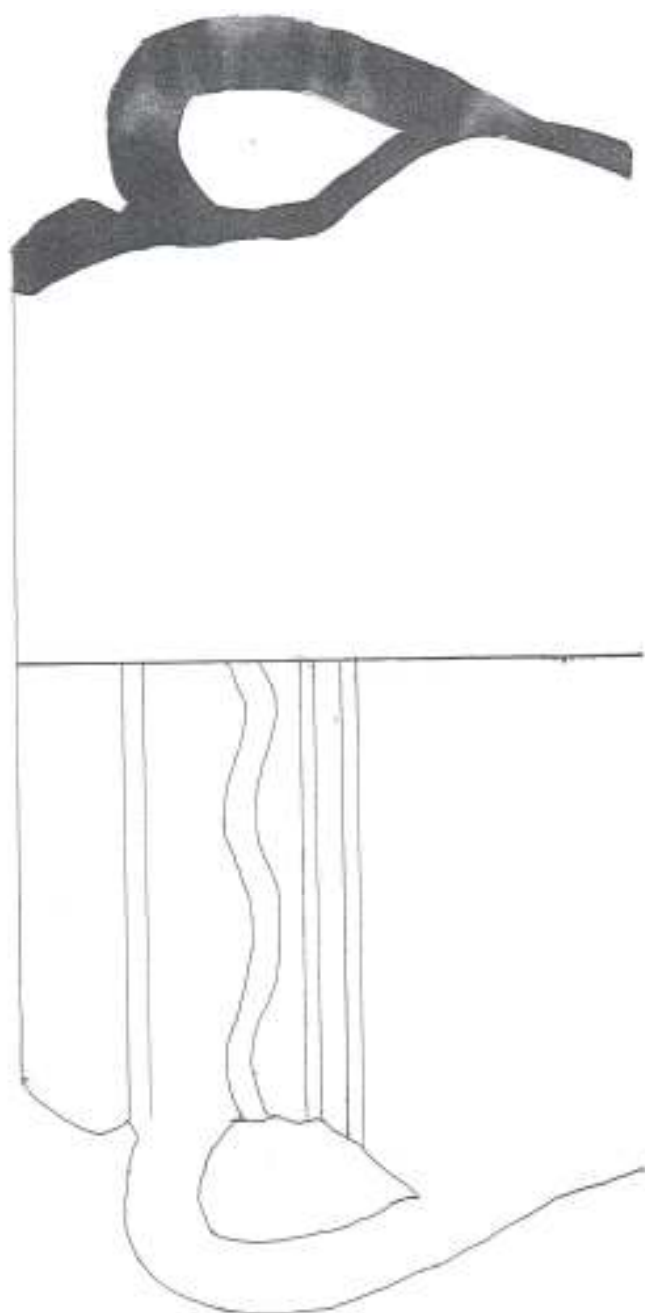
نمونه طرح‌های گچ‌بری به‌دست آمده از کاوش

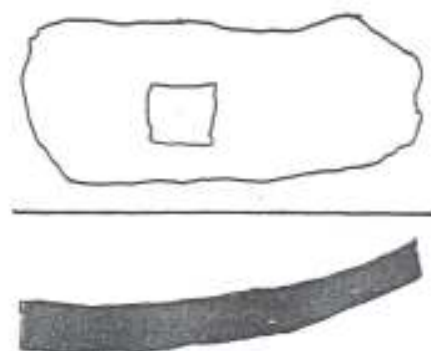
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

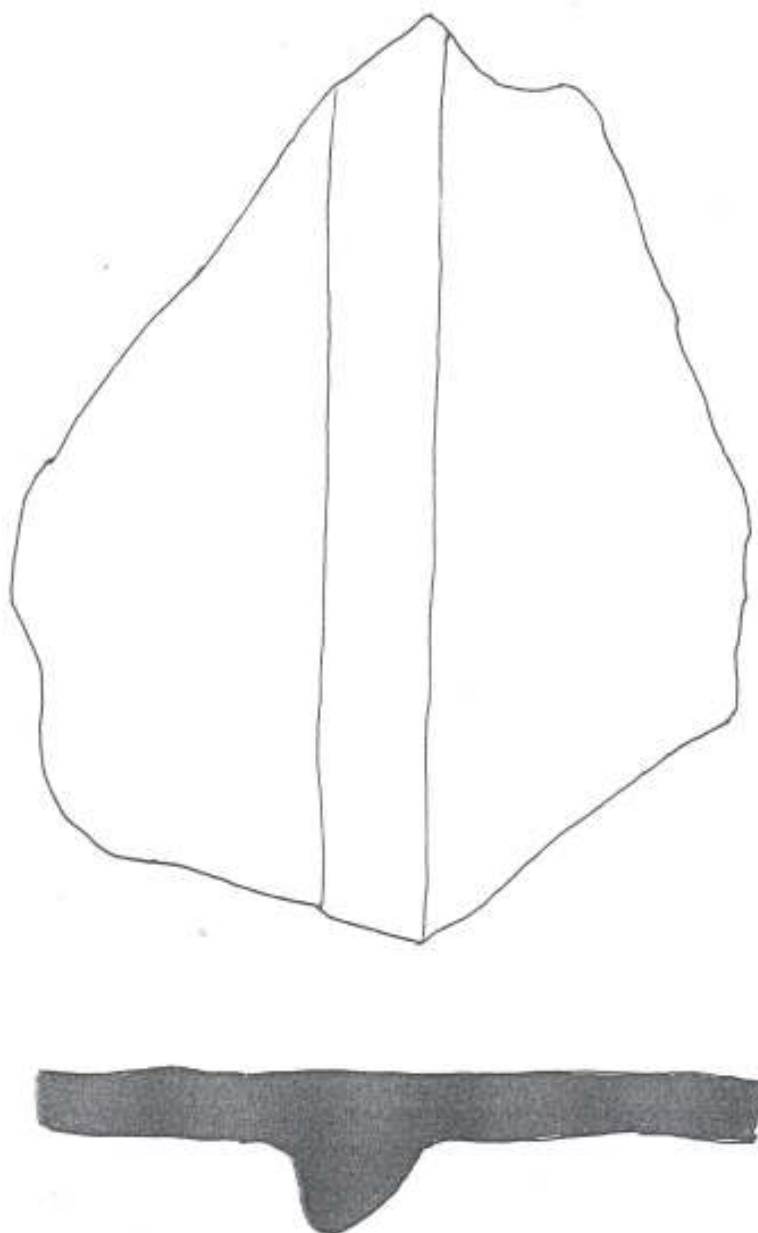
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

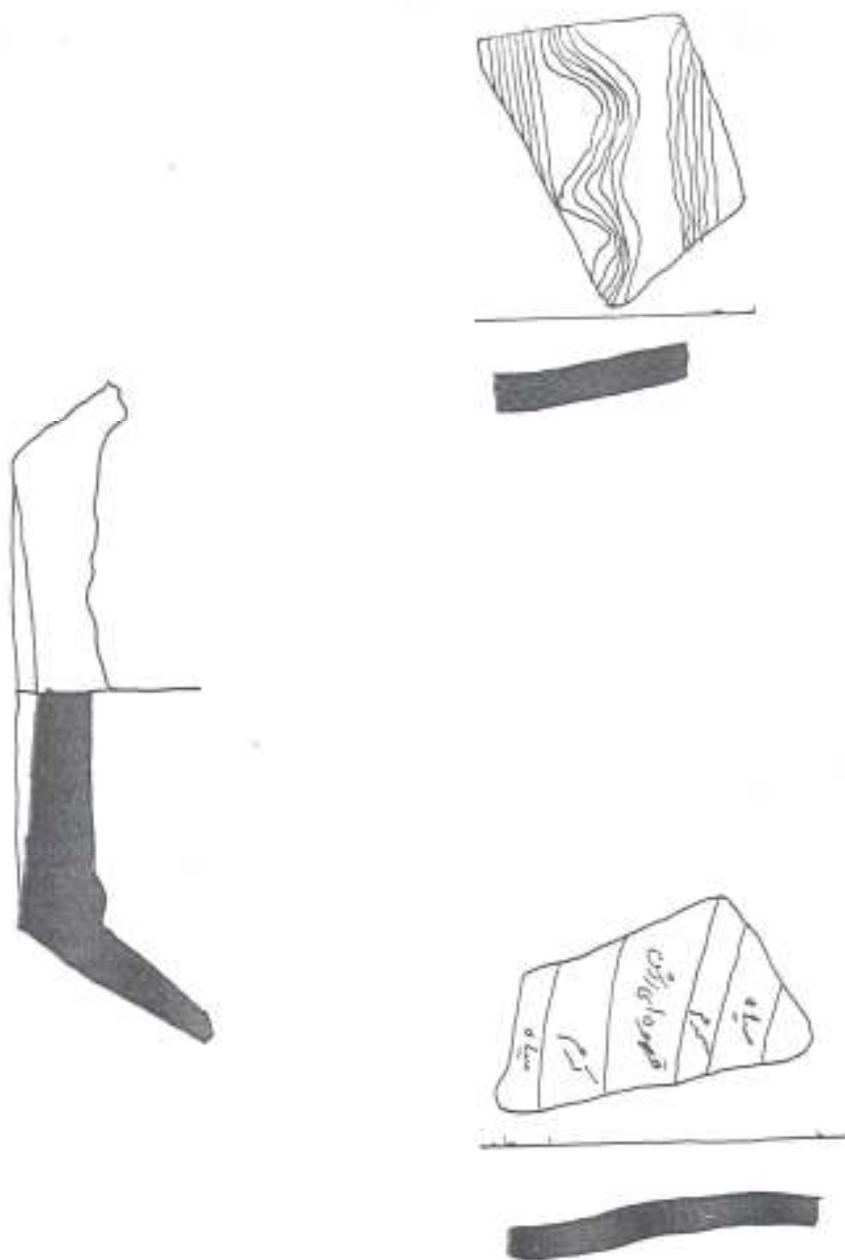
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

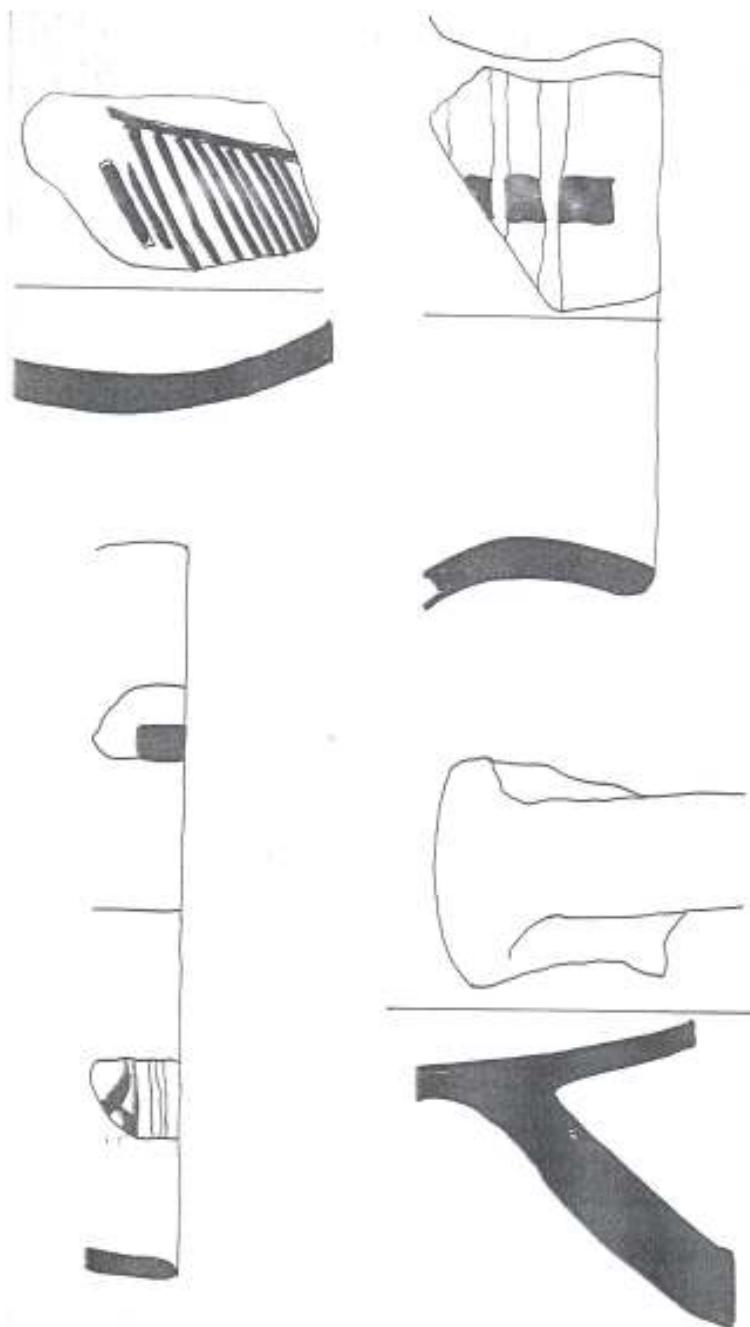
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

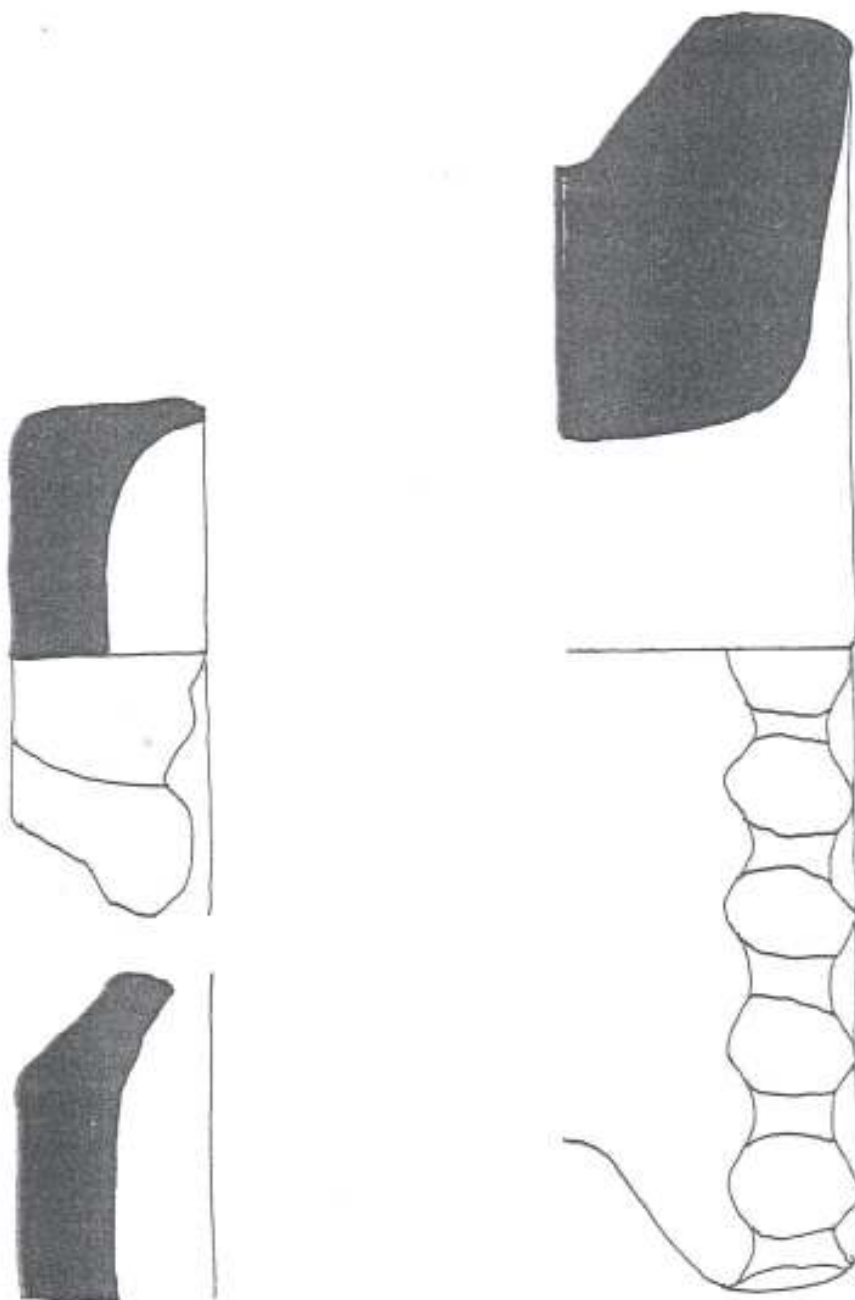
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

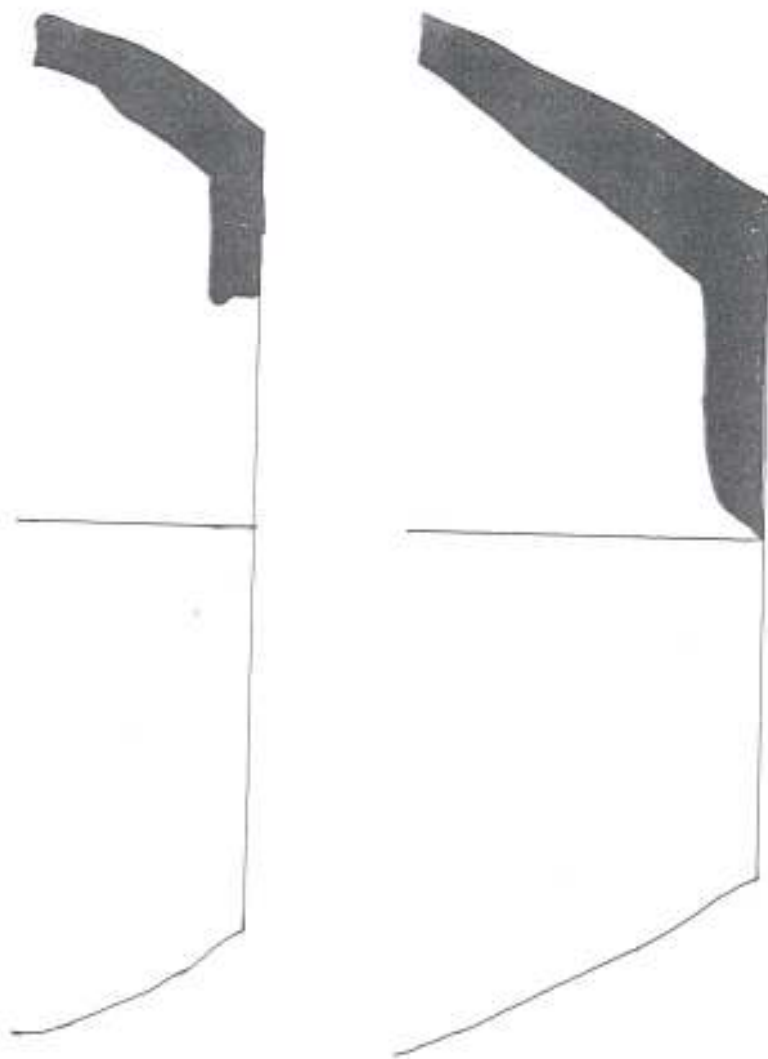
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

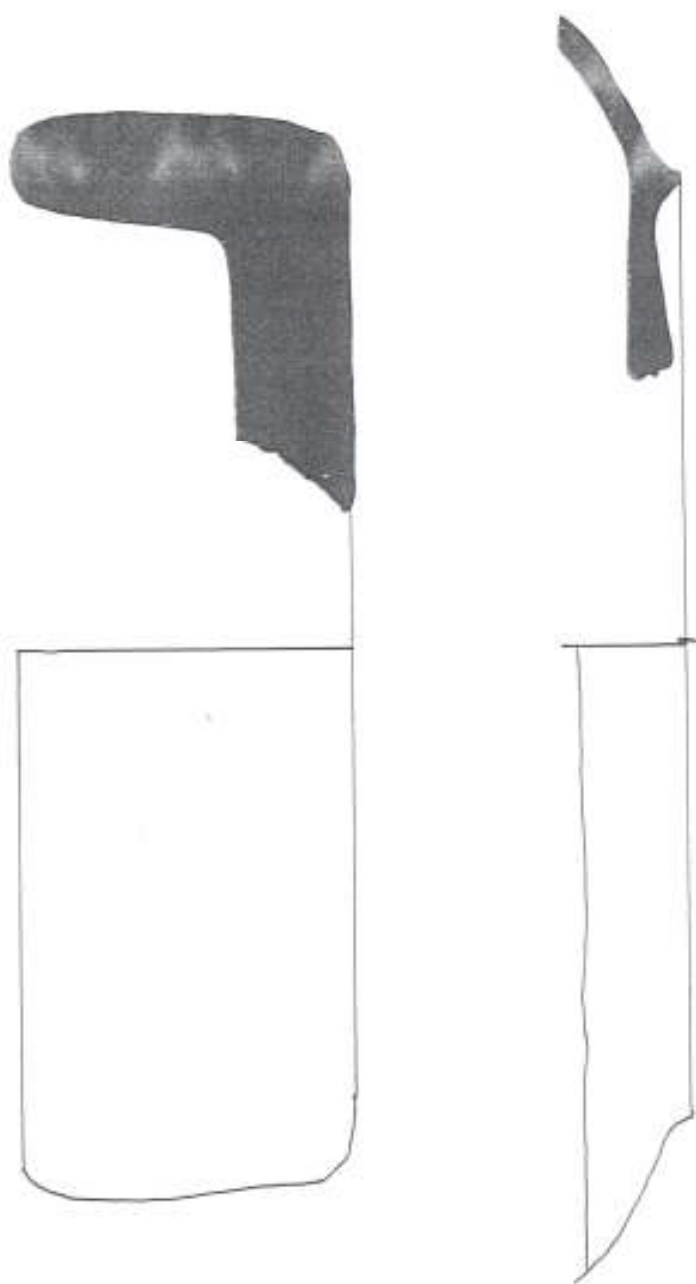
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

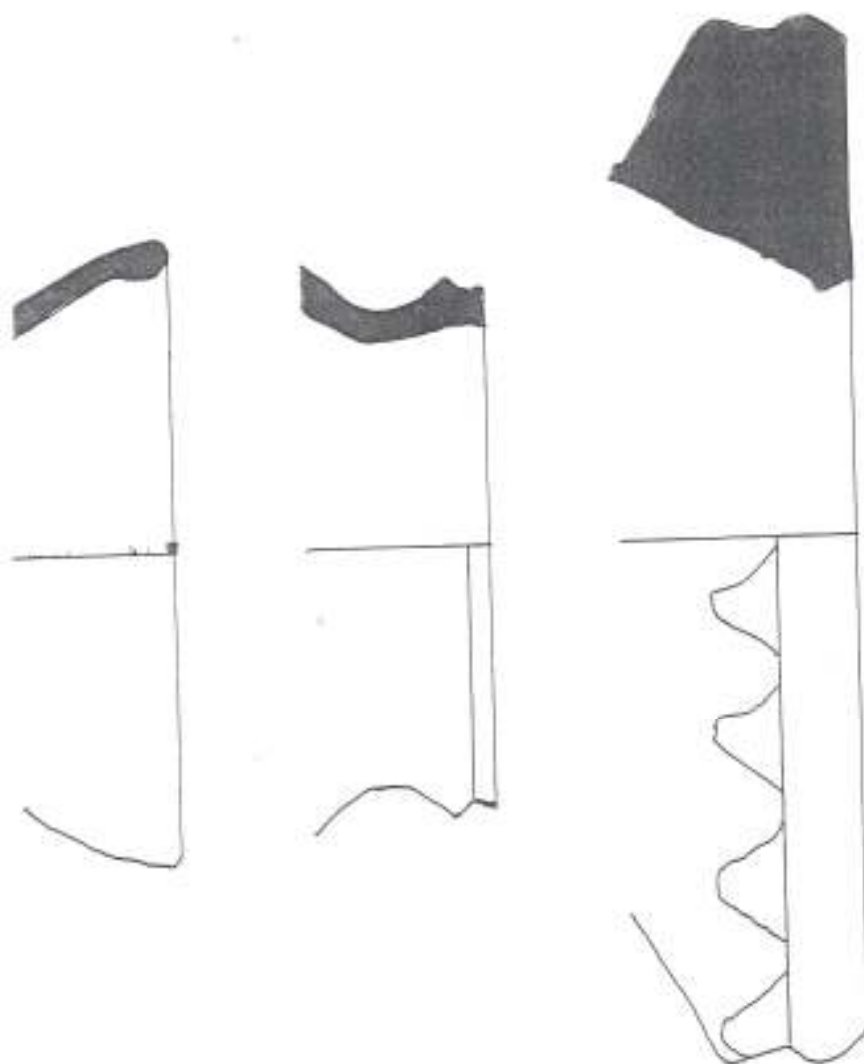
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

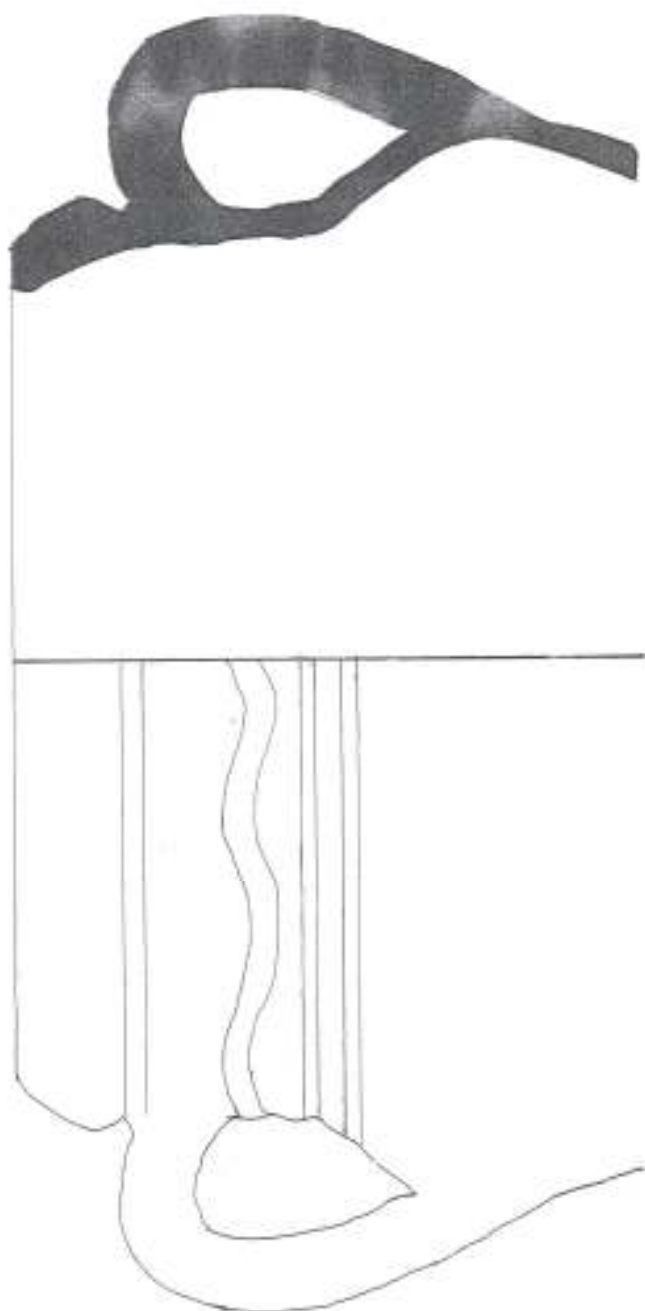
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

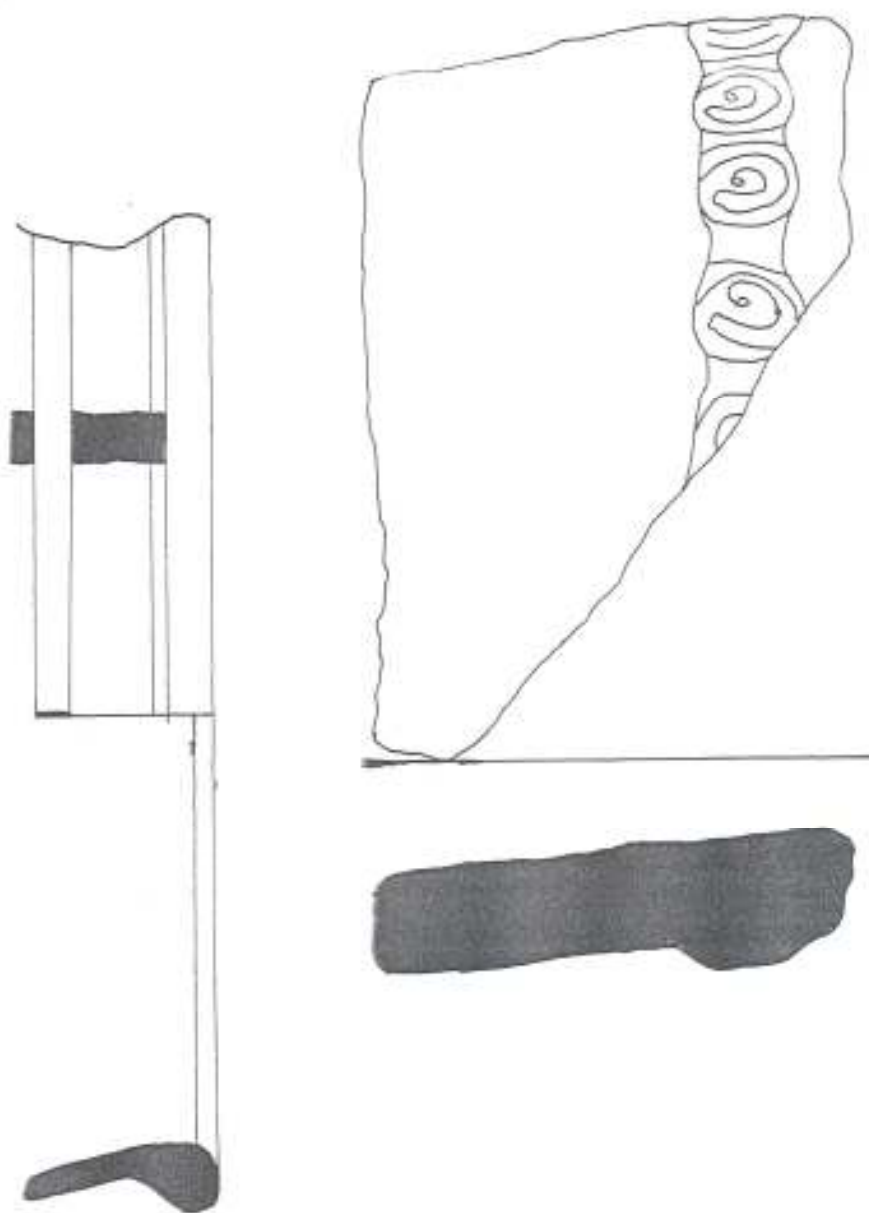
طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

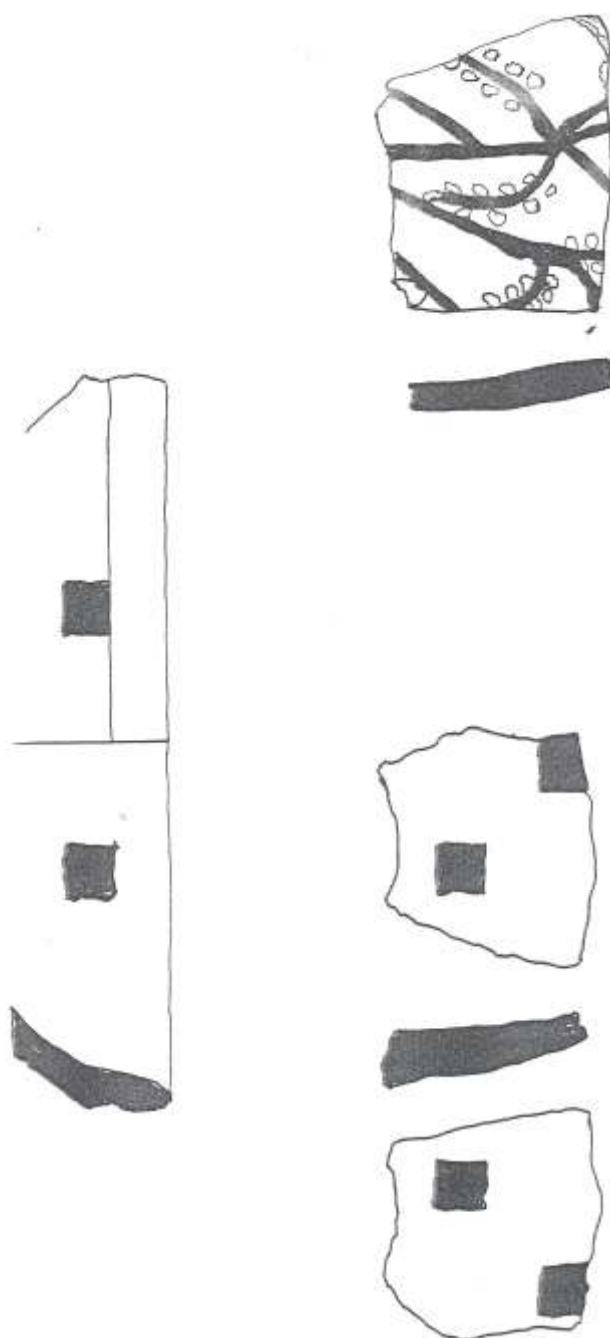
طراحی تکه سفالهای به دست آمده

طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده

طراحی تکه سفال‌های به‌دست آمده